

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

**EKONOMSKA ANALIZA PRAVA
PRAVNI SISTEM KOT FAKTOR GOSPODARSKE USPEŠNOSTI:
ANALIZA NA PRIMERU TRANZICIJSKIH DRŽAV**

Ljubljana, april 2006

GREGA SMRKOLJ

IZJAVA

Študent Grega Smrkoļj izjavļjam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom dr. Tjaše Redek, in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 12. 4. 2006

Podpis: _____

KAZALO

1	Uvod	1
2	Teorija gospodarske rasti in vloga institucij	3
2.1	Neoklasična teorija rasti v kritični luči	4
2.2	Institucionalno okolje in gospodarska rast	6
2.2.1	Temeljne institucije kapitalističnega sistema	6
2.2.2	Institucije kot dejavnik gospodarske rasti	8
3	Ekonomska analiza prava.....	11
3.1	Teorija optimalnega zakona	12
3.2	Pravna odgovornost za nesreče in škode ter obnašanje agentov	14
3.3	Nepopolno pravo in problem njegovega uveljavljanja.....	16
3.4	Empirične analize pomena pravnega sistema v ekonomiji	21
4	Empirična analiza pomena kvalitete pravnega sistema na primeru držav v tranziciji.....	25
4.1	Kakovost institucionalnega okolja v tranzicijskih državah.....	26
4.2	Značilnosti poslovnega okolja podjetij	33
4.2.1	Splošne značilnosti poslovnega okolja podjetij	33
4.2.2	Kvaliteta pravnega sistema.....	38
4.3	Empirične raziskave v retrospektivi	43
4.4	Ekonometrična analiza	45
5	Sklep	51
	Literatura	54
	Viri.....	57

1 Uvod

»Koliko družbenih virov in kako visoke kazni bi morali uporabiti za uveljavljanje različnih vrst zakonov? Z drugimi besedami povedano, koliko prekrškov bi morali dovoliti in koliko kršiteljev pustiti nekaznovanih.«

(Gary Becker, 1968)

Zgornje besede so naznanile začetek konca monopola pravnikov nad proučevanjem prava. Ko je namreč Nobelov nagrajenec za ekonomijo Gary Becker zločince označil za racionalna bitja, pravo ni bilo več, kar je bilo. Iz monotonega kupa pravil je sedaj nastala živahna igra tehtanja koristi in stroškov. Ta je s seboj prinesla spoznanje, da družbi za preprečitev neželenih dejanj le-ta ni potrebno narediti nemogoča, pač pa zgolj nedonosna, saj bo posameznik izvršil kaznivo dejanje le v primeru, ko mu bo to dejanje dalo večjo koristnost od vseh ostalih razpoložljivih alternativ. To novo področje ekonomije, ki so mu ekonomisti nadeli naziv ekonomska analiza prava, si je tako zadalo pomembno nalogo – podalo se je na lov za optimalnim zakonom, ki bi ljudi vnaprej odvrčal od družbeno neželenih dejanj. Toda družbenih stroškov ne povzročajo le škodljiva dejanja, pač pa tudi njihovo preprečevanje, saj mora družba v ta namen vzdrževati policiste, sodnike, pravnike. Kot se zgoraj sprašuje Becker, se mora družba torej odločiti, koliko resursov bo namenila za preprečevanje neželenih dejanj, da bo njena blaginja optimalna. Kot bomo spoznali, so ekonomisti pokazali, da pri določenih predpostavkah optimalni zakon res obstaja.

Vendar pa se področje ekonomske analize prava ni ustavilo pri iskanju optimalnega zakona. Njegovi preučevalci ugotavljajo tudi izjemen pomen pravnega sistema za dobro delovanje trgov, saj ta na primer prek opredeljevanja spodbud posameznikov za kršitev pogodbenih določil vpliva na transakcijske stroške v ekonomskih aktivnostih. Poleg tega naj bi nejasno opredeljena kazniva dejanja vnašala v gospodarstvo precejšnjo negotovost. Kakovost pravnega sistema se je tako začela omenjati kot ena izmed potencialno pomembnih determinant gospodarstva uspešnosti. Ta spoznanja so prišla prav raziskovalcem s področja t.i. nove institucionalne ekonomije, ki opozarjajo na pomanjkljivosti prevladujoče neoklasične teorije rasti. Ta se namreč po njihovem mnenju pri pojasnjevanju meddržavnih razlik v gospodarski rasti preveč omejuje na akumulacijo kapitala in tehnološki napredek ter zmotno zanemara pomen institucionalnega okolja, ki lahko bodisi pospešuje bodisi zavira gospodarsko rast. Pomen institucionalnega okolja, katerega pomemben del je tudi pravni sistem, naj bi bil še zlasti velik v tranzicijskih državah, katerih gospodarske značilnosti znatno odstopajo od institucionalne urejenosti razvitih gospodarstev. Ravno tranzicijske države so v preteklosti doživljale največje spremembe pravnega sistema ter ostalih komponent institucionalnega okolja, zato predstavljajo dobro osnovo za preverjanje pomena potencialnih faktorjev rasti. Njihova izbira je še toliko bolj zanimiva, ker se med njih uvršča tudi Slovenija.

V vsakdanjih razpravah o gospodarski rasti se pri nas pogosto poudarja pomen državnega spodbujanja investicij v tehnološki napredek, izobraževanje in podobno. Namen diplomske naloge pa je opozoriti, da bi morali več pozornosti posvetiti izboljšavam pravnega sistema, s tem v zvezi še zlasti varnosti lastninskih pravic in učinkovitosti sodišč. Kot bomo videli, so na teh področjih možne še precejšnje izboljšave. Temeljni cilj naloge je tako teoretično in empirično pokazati, da je pravni sistem pomemben faktor gospodarske uspešnosti in si vsekakor zasluži več pozornosti, če želijo države na dolgi rok izboljšati gospodarsko rast in s tem blaginjo svojih državljanov.

Struktura naloge bo naslednja. V drugem poglavju bo na kratko predstavljena neoklasična teorija rasti v luči sodobnih kritik, ki opozarjajo na pomen institucionalnega okolja pri pojasnjevanju meddržavnih razlik v gospodarski uspešnosti. Opredeljene bodo institucije, ki so bistvene za dobro delovanje tržnega gospodarstva, ter predstavljeni različni pogledi ekonomistov o tem, kako le-te vplivajo na gospodarsko rast.

Tretje poglavje bo v celoti posvečeno pravu. Spoznali bomo, kako je nastala teorija optimalnega zakona in kako pravna pravila vplivajo na ravnanje posameznikov in podjetij. V zadnjem času se pojavljajo kritike teorije optimalnega zakona, ki opozarjajo, da lahko pravo v praksi precej odstopa od uveljavljene predpostavke natančne definiranosti kaznivih dejanj. Kot bomo videli, raziskave kažejo, da je v razmerah nepopolnega prava lahko primernejši sistem regulacije kot alternativa sistemu sodišč. Predstavljene bodo tudi glavne empirične ugotovitve o pomenu pravnega sistema, ki opozarjajo, da ima pravni sistem pomemben vpliv na razvoj finančnih trgov in investicijsko dejavnost podjetij.

Četrto poglavje bo povsem empirično. Spoznali bomo značilnosti institucionalnega okolja tranzicijskih držav s posebnim poudarkom na kakovosti pravnega sistema. Začetni predstavitvi omenjenih področij z vidika države kot celote bo sledila predstavitev kakovosti poslovnega okolja z vidika podjetij. Glavni del poglavja predstavlja ekonometrična analiza, s katero bomo preverili in proučili povezavo med kakovostjo pravnega sistema in gospodarsko uspešnostjo tranzicijskih držav. Zadnje poglavje je sklepno in na kratko povzema temeljne ugotovitve celotne naloge.

2 Teorija gospodarske rasti in vloga institucij

Gospodarska rast je v ekonomski literaturi opredeljena kot večanje bruto domačega proizvoda določene države in je najpomembnejši dolgoročni dejavnik življenjskega standarda. Nobelov nagrajenec Robert Lucas je nekoč celo dejal, da ko ekonomist enkrat začne razmišljati o gospodarski rasti, zelo težko razmišlja o čemerkoli drugem. K tej trditvi so ga napeljale ugotovitve sodobnih raziskav, ki kažejo, da je gospodarska rast za blagostanje okrog tisočkrat pomembnejša od kratkoročnih gospodarskih nihanj. Številne študije so tudi pokazale, da so države, ki so uspešne pri gospodarski rasti, ponavadi tudi uspešne pri zniževanju revščine (Bigsten, Levin, 2000).

Zaradi izjemnega pomena gospodarske rasti ni presenetljivo, da ji ekonomska teorija posveča posebno pozornost. Toda kljub večstoletnim raziskavam in izkušnjam še vedno ni konsenza o tem, katere so magične sestavine recepta za rast. Prevladujoča neoklasična teorija rasti izhaja iz pomena produkcijskih faktorjev in še zlasti tehnološkega napredka. Številni ekonomisti pa opozarjajo, da modeli, ki sicer pojasnjujejo večino razlik v rasti med državami na osnovi razlik v investicijah v izobrazbo, stopnjah varčevanja ipd., ne uspejo pojasniti, zakaj v določenih primerih ne pride do izvedb aktivnosti, ki imajo sicer visoke donose. Nobelov nagrajenec Douglass C. North (1994) v odgovor opozarja na pomen institucionalnega okolja, kajti ravno institucije naj bi bile tiste, ki določajo donose. Tudi ena izmed najbolj citiranih sodobnih raziskav gospodarske rasti, katere avtor je ameriški ekonomist Robert Barro (1996) in ki je zajela množico držav skozi več kot 30 let, kaže pomembno vlogo prava, značilnosti regulacije, davčnih in transfernih programov, infrastrukturnih investicij in podobno. Toda preden se lotimo proučevanja institucij in njihovega vpliva na delovanje gospodarstev, si najprej na kratko pogledimo, kako so si skozi zgodovino različni recepti gospodarske rasti podajali prestol in kakšno vlogo so namenili institucijam in s tem tudi pravu.

Če večina ekonomistov že priznava pomen gospodarske rasti, pa se njihovi nasveti glede poti, po kateri naj bi države prispele do cilja, precej razlikujejo. V petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja je prevladoval pogled, da je mogoče spodbuditi rast držav tretjega sveta prek ustrezne mešanice politik varčevanja, investicij in mednarodne pomoči. V sedemdesetih letih so se poudarjale predvsem zunanje in notranje institucionalne in politične omejitve gospodarskega razvoja. Primarna naloga vlad je bilo zagotavljanje raznovrstnih zaposlitvenih priložnosti in zmanjševanje dohodkovne neenakosti. Zmanjševanje revščine je bilo tako v splošnem povezano z uresničevanjem egalitarnih ciljev. V osemdesetih letih pa je prišlo s prevlado neoklasične ekonomske paradigme do pravega preobrata. Krivec za počasno gospodarsko rast je sedaj postala neučinkovita država s svojo presežno regulacijo. Recept za gospodarsko rast ni bil več v povečevanju mednarodne pomoči, kontroliranju rasti prebivalstva ali v izboljševanju učinkovitosti planskega sistema. Sestavine magičnega recepta za rast so namreč postali: svoboden trg (*laissez faire*), odprtost gospodarstva in privatizacija neučinkovitih javnih podjetij. V poznih osemdesetih in devetdesetih letih pa se je na temelju

kritik pomanjkljivosti neoklasične teorije rasti začela oblikovati t.i. »nova teorija rasti«, ki naj bi pomagala pojasniti velike razlike v gospodarski rasti med državami in obenem odgovoriti na vprašanje, zakaj naj bi tudi v svetu privatnih trgov država igrala pomembno vlogo v razvojnem procesu (Todaro, 2000).

2.1 Neoklasična teorija rasti v kritični luči

Danes predstavlja prevladujoč pristop k ekonomski rasti t.i. neoklasična teorija rasti, katere začetek sega v leto 1956, ko je Robert Solow izdal svoj znameniti članek z naslovom *A Contribution to the Theory of Economic Growth*. Neoklasična teorija rasti izpostavlja tri ključne faktorje rasti: kapital, delo in tehnološki napredek. Prednosti teorije, ki izhajajo iz njene osredotočenosti, pa prinašajo s seboj tudi slabosti, povezane z ozkostjo pogleda, saj teorija zanemara pomen institucionalnega okolja, ki je bodisi pomemben podpornik bodisi zaviralec rasti. Preden pa se lotimo podrobnejšega pregleda kritik Solowovega modela in iz njih izhajajočega rojstva teorij endogene rasti, si na kratko pogledimo osnovne značilnosti modela.

Solowov model rasti temelji na standardni Cobb-Douglasovi agregatni produkcijski funkciji, ki jo v formalni obliki zapišemo kot $Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}$, $0 < \alpha < 1$. Za model so značilni padajoči donosi vsakega posameznega proizvodnega faktorja ter konstantni donosi obsega v skupnem. Tehnološki napredek (A) je konstanta – rezidual, ki je določen eksogeno, torej neodvisno od ostalih faktorjev. Gospodarstvo doseže »ustaljeni položaj« (angl. *steady state*), ko velja $sy = (n + \delta)k$, $0 < s, \delta < 1$ ¹. Takrat so celotne investicije na osebo² (leva stran enačbe) enake nadomestnim investicijam na osebo (desna stran enačbe). V ustaljenem položaju je torej kapital na osebo konstanten. Neposredna posledica tega je, da je konstanten tudi proizvod na osebo. Gospodarska rast je v ravnotežju tako enaka rasti prebivalstva in tehnološkega napredka. Ena izmed pomembnih značilnosti modela je tudi ta, da je dolgoročno stopnja rasti neodvisna od nagnjenosti k varčevanju. Slednja namreč vpliva le na *raven* proizvoda na osebo (Agenor, Montiel, 1999).

Prva kritika modela se nanaša na Solowov rezidual, ki je po empiričnih ocenah odgovoren za okrog 50% zgodovinske rasti v industrializiranih državah. Neoklasična teorija rasti torej ogromen del rasti pripisuje eksogenemu faktorju, ki je po predpostavki popolnoma neodvisen od odločitev ekonomskih subjektov. Poleg tega pa je teorija tudi neuspešna pri pojasnitvi razloga za velike razlike v rezidualih med državami s podobnimi tehnologijami. Neoklasični

---

¹ V enačbi »y« označuje proizvod na zaposlenega, »s« predstavlja nagnjenost k varčevanju, »n« > 0 je eksogeno določena stopnja rasti prebivalstva, »k« predstavlja kapital na zaposlenega, »δ« pa je stopnja deprecije kapitala.

² V zaprtem gospodarstvu (kar je tudi ena izmed predpostavk modela) velja enakost varčevanja in investicij: $S=I$.

model med drugim napoveduje, da bodo revnejše države, za katere je značilno nižje razmerje kapital/delo, rasle hitreje in dohitevale bogatejše, v končni fazi pa naj bi obe skupini prišli do enake ravni družbenega proizvoda na osebo. Do te konvergence naj bi prišlo, ker bi višji donosi kapitala v manj razvitih državah spodbujali pritek kapitala, katerega akumulacija bi vodila k hitrejši rasti. Dejstvo pa je, da so se kljub liberalizaciji trgovine in trgov mnoge manj razvite države slabo odrezale pri rasti in privabljanju tujih investicij. Prišlo je celo do anomalnega obnašanja kapitalskih tokov, saj so se le-ti iz revnih držav stekali v bogate države, torej ravno obratno od napovedi neoklasičnega modela rasti.

Nastali problem rešuje nova teorija endogene rasti, ki skuša odpraviti pomanjkljivosti Solowovega modela, ki ni sposoben pojasniti vzdržne rasti, ter zagotoviti rigorozen model, v katerem so vse spremenljivke, ključne za rast, zlasti varčevanje, investicije in tehnično znanje, rezultat racionalnih individualnih odločitev. Ena izmed največjih prednosti modelov endogene rasti³ je ta, da pomagajo pojasniti zgoraj omenjene anomalije v kapitalskih tokovih. Potencialne visoke stopnje donosa v manj razvitih državah naj bi bile namreč oslABLJENE zaradi nižje ravni komplementarnih investicij (angl. complementary investments) v človeški kapital (izobrazbo), infrastrukturo ter raziskave in razvoj. Modeli endogene rasti tako predlagajo aktivno vlogo vlad pri spodbujanju direktnih in indirektnih investicij v človeški kapital ter privabljanju tujih privatnih investicij v panoge, ki temeljijo na znanju (Todaro, 2000).

Pomanjkljivosti neoklasičnih modelov⁴ naj bi se najbolj izrazito kazale ravno na primeru manj razvitih držav, za katere so značilne velike informacijske asimetrije, fragmentirani trgi, institucionalne rigidnosti, slab pravni sistem, korupcija, nedemokratske vlade, nerazviti finančni sistemi, resne družbenoekonomske neenakosti in podobno. Gospodarska realnost v teh državah je daleč stran od idealne konkurence in institucionalne urejenosti razvitih držav, ki jih predpostavlja neoklasična teorija, saj imajo v teh državah tako javni kot privatni proizvajalci velik vpliv na oblikovanje tržnih cen in prodanih količin. Pri neoklasičnem modelu rasti pa vsaka komponenta družbene infrastrukture ali politike leži zunaj modela, kar zmanjšuje možnost njegove uporabe za raziskovanje širšega spektra idej za zniževanje revščine. V manj razvitih državah namreč politike vlad igrajo pomembno vlogo pri

---

³ Najpreprostejši model endogene rasti je predstavljan s preprosto enačbo $Y = AK$, kjer A predstavlja katerikoli faktor, ki vpliva na tehnologijo, K pa vključuje fizični in človeški kapital. Model predpostavlja, da javne in privatne investicije v človeški kapital ustvarjajo pozitivne eksternalije, ki prevladajo nad naravno tendenco k padajočim donosom obsega. Pomembna posledica modela je, da stopnja varčevanja trajno poveča gospodarsko rast. Iz modela tudi sledi, da revne države z enako tehnološko naprednostjo kot bogate države vedno rastejo po enaki stopnji, ne glede na začetno raven proizvoda na osebo. Model torej ne napoveduje konvergence, kar naj bi precej dobro opisovalo realne razmere (D'Agata, Freni, 2001).

⁴ Kljub kritikam Solowovega neoklasičnega modela, pa naj bi bil model v svoji razširjeni obliki, ki vključuje kot dodatno spremenljivko tudi človeški kapital, konsistenten z mednarodno variacijo v življenjskem standardu. Model naj bi pojasnil kar 80 odstotkov mednarodne variacije v dohodku na osebo. Mnogo modelov endogene rasti namreč predpostavlja konstante donose faktorjev, iz česar sledi, da naj stopnje donosa ne bi nihale z ravnjo razvitosti. Direktna meritev profitnih stopenj in donosov šolanja pa kaže, da so stopnje donosa veliko večje v revnih državah. Ta ugotovitev daje podporo Solowovemu modelu v primerjavi z modeli endogene rasti. Mednarodne razlike v dohodku na osebo naj bi bile tako najboljše razumljene prek razširjenega Solowovega modela (Mankiw, Romer, Weil, 1990).

lastninskih pravicah, javni porabi in vplivu na domače in tuje trge. Slabo izvajane politike bi bile tako lahko glavni razlog, da ima mnogo manj razvitih držav počasno rast in nizek »ustaljeni položaj«. Tudi empirične raziskave so potrdile, da obstaja velika verjetnost, da je ravno družbena infrastruktura tista, ki določa raven produktivnosti (Bigsten, Levin, 2000).

Ovire pri konvergenci manj razvitih držav se tako pogosto skušajo pojasniti z dejstvom, da nekateri dejavniki razvoja enostavno niso prenosljivi. Kot pomembni dejavniki se med drugim navajajo: gospodarska infrastruktura, človeški kapital, delovanje pravnega sistema ter ostale institucionalne značilnosti⁵. Gre torej za dejavnike, ki so v Solowovem modelu bodisi zanemarjeni bodisi vzeti za dane. Naša naslednja naloga je torej pogledati, kaj se skriva za tako širokim pojmom, kot so institucije.

2.2 Institucionalno okolje in gospodarska rast

»Institucije so s strani ljudi oblikovane omejitve, ki strukturirajo politične, gospodarske in družbene interakcije. Sestavljajo jih neformalne omejitve (kazni, tabuji, običaji, tradicije in pravila obnašanja) ter formalna pravila (ustave, zakoni, lastninske pravice). Skozi zgodovino so jih razvili ljudje, da bi vzpostavili red in zmanjšali negotovost v menjavi. Skupaj s standardnimi omejitvami ekonomije opredeljujejo možnosti izbire in tako določajo transakcijske in produkcijske stroške ter posledično produktivnost in izvedljivost vključevanja v ekonomsko aktivnost« (North, 1991, str. 97). Na osnovi sodobnih raziskav institucije vse bolj stopajo v ospredje in se čedalje pogosteje navajajo kot eden najbolj vitalnih dejavnikov gospodarske rasti.

2.2.1 Temeljne institucije kapitalističnega sistema

Prispevki avtorjev s področja t.i. »nove institucionalne ekonomije«, ki skuša vgraditi teorijo institucij v sodobno ekonomijo, opozarjajo, da je tržno gospodarstvo nujno usidrano v množico institucij, katerih primarna naloga ni vedno služiti potrebam tržnega gospodarstva. Po njihovem mnenju pravo vprašanje ni več, ali so institucije pomembne⁶, pač pa, katere institucije so pomembne. Ameriški ekonomist Rodrik navaja naslednjih pet tržno-podpornih institucij (Rodrik, 2000):

---

⁵ Raziskave kažejo, da je realna stopnja rasti pospešena z učinkovitim delovanjem pravnega sistema, manjšo državno porabo in nižjo stopnjo inflacije. Ostale javne politike, ki vplivajo na rast, so: davčne distorzije, javni upokojenski in drugi transferni programi, regulacije finančnih trgov, trga dela in ostalih trgov. Pomembne so tudi infrastrukturne investicije, izdatki za R&D, kvaliteta izobrazbe ter distribucija dohodka in bogastva (Barro, 1996).

⁶ Raziskave novejšega datuma kažejo, da je za države z visoko stopnjo gospodarske rasti značilna visoka učinkovitost sodstva, nizka stopnja korupcije, učinkovita birokracija in zaščitená privatna lastnina. Visok pomen je pripisan tudi ekonomski svobodi, ki gre z dobrimi institucijami z roko v roki, kar nakazuje na to, da je svoboda lahko vzpostavljena le v sistemu visoke institucionalne kakovosti (Ali, 2003).

a) lastninske pravice

Zgodovinske izkušnje so pokazale, da je privatna lastnina izjemno pomembna⁷. Dejstvo je, da je bila vzpostavitev stabilnih lastninskih pravic ključni element pri vzponu Zahoda in da so vsa današnja cvetoča gospodarstva grajena na osnovi privatne lastnine. Razlog je v tem, da podjetnik ne bi imel spodbude za akumulacijo in inovacije, če ne bi imel zadostne kontrole nad donosi proizvedenih ali izboljšanih sredstev. Nič presenetljivega torej ni, da se je k pomenu lastnine že v davni antiki obračal Aristotel, ki je kritiziral Platonov komunizem. V zgodovini ekonomske misli je bilo mnogo hvalnic lastnini izrečenih predvsem s strani klasikov, še posebej Adama Smitha, ki so poudarjali, da je za blaginjo naroda ključen učinkovit pravni sistem, ki varuje privatno lastnino. Neuspešnost različnih socialističnih sistemov, ki so zanikali pomen privatne lastnine, pa je enega največjih ekonomistov prejšnjega stoletja F. A. Hayeka spodbudila k trditvi, da je stavek »Kjer ni lastnine, ni pravice.« propozicija, ki je enako gotova kot katerikoli Evklidov zakon (Hayek, 1992, str. 38).

b) regulacijske institucije

V primerih, ko imamo opravka z moralnim hazardom, negativno selekcijo (angl. adverse selection), proti-konkurenčnim delovanjem, zlorabami in drugimi tržnimi pomanjkljivostmi, je delovanje trgov ovirano. V praksi zato pri vseh uspešnih tržnih gospodarstvih najdemo vrsto institucij, ki bdijo nad dogajanjem na trgu. Pretekli dogodki v vzhodni Aziji kažejo, da tržna svoboda zahteva regulacijsko prisotnost. V mnogih državah v razvoju (npr. v Južni Koreji in na Tajskem) sta finančna liberalizacija in sproščanje kapitalskih tokov peljala v finančno krizo ravno zaradi nezadostne regulacije in nadzora. Pomen regulacije se kaže zlasti v manj razvitih državah, kjer je prisotnost tržnih pomanjkljivosti še posebej velika.

c) institucije za makroekonomsko stabilizacijo

Ugotovitve s področja makroekonomije poudarjajo škodljive učinke inherentne nestabilnosti finančnih trgov na realni sektor gospodarstva. Sodobna gospodarstva so tako razvila številne fiskalne in monetarne institucije, ki opravljajo stabilizacijsko funkcijo (npr. funkcijo centralne banke kot posojilodajalca v skrajni sili). V novejšem času pa se po drugi strani pojavljajo tudi ostre kritike makroekonomskega stabiliziranja prek uporabe monetarnih in fiskalnih politik, saj so izkušnje v Latinski Ameriki pokazale, da lahko slednje včasih več prispevajo k nestabilnosti, kot pa k njenemu odpravljanju.

---

⁷ Acemoglu in Johnson sta na podlagi podatkov za nekdanje evropske kolonije našla robustno evidenco, da imajo institucije lastninskih pravic poglobilni vpliv na dolgoročno gospodarsko rast, investicije in finančni razvoj (Acemoglu, Johnson, 2003).

d) institucije za socialno zavarovanje

Ena izmed bistvenih značilnosti sodobnih tržnih gospodarstev je njihova dinamika. Če je slednja osvobodila ljudi njihove tradicionalne pripadnosti določenim hierarhičnim redom (cerkvenim, vaškim ipd.) pa jim je obenem tudi odvzela tradicionalne podporne sisteme, ki so jim zagotavljali socialno varstvo. V 20. stoletju je prišlo v naprednih gospodarstvih do velike ekspanzije programov socialnega varstva, ki se kljub številnim političnim neskladjem v zadnjih letih niso bistveno zmanjšali. Ti programi ne tečejo nujno v obliki transferjev iz fiskalnih virov, ki so značilni za večino evropskih držav. Japonski model transferne programe tako, na primer, nadomešča z drugimi oblikami (doživljenjska zaposlitev, socialne ugodnosti na ravni podjetij ipd.). Ekonomska negotovost in posledična nenaklonjenost reformam v državah v razvoju naj bi izvirali prav iz zanemarjanja pomena institucij socialnega zavarovanja.

e) institucije za reševanje konfliktov (angl. Institutions of conflict management)

Družbe se razlikujejo po stopnji njihove razcepljenosti. Če je za nekatere značilna etnično in lingvistično homogena populacija z relativno egalitarno distribucijo resursov, pa je za druge značilna globoka razcepljenost. V splošnem so družbeni konflikti obravnavani kot škodljivi, ker vire odvrčajo od ekonomsko produktivnih aktivnosti in ustvarjajo negotovost. Zdrave družbe imajo vrsto institucij, ki preprečujejo tovrstne probleme: vladavino prava (angl. »the rule of law«), kvalitetno sodstvo, reprezentativne politične institucije, svobodne volitve, neodvisne trgovske zveze, socialna partnerstva ipd..

Opisanih pet skupin institucij skupaj zagotavlja delovanje tržnega gospodarstva. Na prejšnjih straneh pa smo tudi ugotovili, da je institucionalno okolje sestavni del procesa rasti in tako obenem tudi pomemben določevalec blaginje prebivalcev posameznih držav. Naša naslednja naloga je tako pogledati si, na kakšen način institucije vstopajo v motor gospodarske rasti.

2.2.2 Institucije kot dejavnik gospodarske rasti

Pri opredeljevanju institucij kot dejavnika gospodarske rasti moramo najprej ločiti med institucijami (pravili igre) in organizacijami (igralci). North (1994) pravi, da omejitve, ki jih postavlja institucionalno okolje, določajo nabor priložnosti in posledično vrsto nastajajočih organizacij. Organizacije (podjetja, politične stranke,...) bodo vlagale svoj trud v pridobivanje tistih spretnosti in znanj, ki bodo povečale verjetnost njihovega preživetja v razmerah vsesplošne redkosti in z njo povezane konkurence. Če torej organizacije usmerjajo svoj trud v neproduktivne aktivnosti, potem so njihove institucionalne omejitve pač zagotovile spodbude za tovrstne aktivnosti. Države tretjega sveta so torej revne, ker institucionalne omejitve določajo nabor donosov politično-ekonomskih aktivnosti, ki ne

spodbujajo produktivnih aktivnosti. Ključna ugotovitev je torej ta, da lahko institucije ustvarjajo rezultate, ki na dolgi rok ne vodijo h gospodarski rasti.

North (1993) ugotavlja, da institucije niso nujno oblikovane z namenom, da bi bile družbeno učinkovite. Formalna pravila so namreč pogosto oblikovana tako, da služijo interesom tistih, ki imajo pogajalsko moč za oblikovanje novih pravil. V svetu ničelnih transakcijskih stroškov pogajalska moč sicer ne vpliva na učinkovitost izida, ko pa transakcijski stroški niso enači nič, postanejo institucije pomembne. North nadalje pravi, da država posledično ne more biti obravnavana kot eksogeni faktor v razvojni politiki in da dajo prosti trgi zelene posledice le, ko že obstajajo lastninske pravice in njihovo uveljavljanje, ki proizvajajo pogoje za delovanje konkurenčnih trgov.

Medtem ko se formalna pravila lahko spremenijo čez noč, pa se neformalne norme spreminjajo le postopoma. Ker pa so ravno slednje tiste, ki opredeljujejo legitimnost formalnih pravil, spremembe niso nikoli tako revolucionarne, kot bi si njihovi načrtovalci želeli. Nerazvite države, ki bodo sprejele formalna pravila zahodnih družb, bodo izkusile mnogo drugačno značilnost njihovega delovanja, saj bodo tako neformalne norme kot tudi značilnosti njihovega uveljavljanja drugačne. Prenos formalnih političnih in gospodarskih pravil uspešnih zahodnih držav v manj razvite države tako ni sam po sebi zadosten pogoj za dobro delovanje gospodarstva (North, 1993).

Nekateri ekonomisti pravijo, da je ključen odgovor na vprašanje, kakšna »tehnologija« je tržno gospodarstvo. Prva možnost je, da gre za tehnologijo, ki je dosegljiva na svetovnih trgih in se jo da preprosto uvoziti. Prehod v tržno gospodarstvo je v tem pogledu enak upoštevanju navodil (npr. Washingtonskega konsenza⁸) v smislu odprave cenovnih ovir, uvedbe privatizacije in podobno. Druga, po njihovem mnenju bolj realistična, možnost pa je, da gre za tehnologijo, ki je zelo odvisna od lokalnih razmer. V tem primeru pa tehnologijo ni možno preprosto uvoziti iz razvitih držav, saj veliko znanja, ki je potrebnega, preprosto ni zapisanega. Institucije morajo biti zato razvite lokalno in se ozirati na lokalne izkušnje in eksperimente. Rodrik nadalje ugotavlja, da so se najuspešnejše tranzicije odvile v najbolj demokratičnih državah, in to ravno zaradi tega, ker tovrstni politični režim omogoča proizvodnjo institucij, najbolj prilagojenih lokalnim razmeram (Rodrik, 2000).

Švedski ekonomist Pavel Pelikan (2003, str. 16-19) opozarja na dvosmerno povezavo med institucijami in tehnološkimi spremembami. Na eni strani namreč nove proizvodne metode za svoje učinkovito aplikacijo zahtevajo nove institucije, na drugi strani pa nove tehnologije

---

⁸ Washingtonski konsenz predstavlja skupino tržno naravnanih politik, ki so jih neoliberalni ekonomisti predlagali kot formulo za gospodarski razvoj manj razvitih držav. Prvič ga je v letu 1989 predstavil John Williamson, eden vodilnih ekonomistov pri Institutu za mednarodno ekonomijo (Institute for International Economics), ki ima svoj sedež v Washingtonu. Svoje ime je konsenz dobil zaradi dejstva, da v bistvu povzema politike, ki so jih predlagale institucije s sedežem v Washingtonu (npr. International Monetary Fund, World Bank in U.S. Treasury Department) kot bistvene za okrevanje držav Latinske Amerike po finančni krizi v osemdesetih letih.

omogočajo oblikovanje novih institucij, ki prej niso bile izvedljive, ali pa so bile z družbenega vidika predrage⁹. Pri tem pa je pomembno dejstvo, da ni vnaprej znano, katere institucionalne spremembe zahtevajo spremembe v tehnologiji, niti ne to, katere boljše institucije omogoča izboljšana tehnologija vpeljati. Še več, v obeh primerih ni nobenega zagotovila, da bo do sprememb sploh prišlo, saj so le-te odvisne od znanja in vzpodbud za njihovo vpeljavo.

Sedaj smo prišli do pomembnega vprašanja: če so revne države revne, ker imajo slabe institucije, zakaj potem ne uvedejo boljših? Na to vprašanje so skušali odgovoriti trije ameriški ekonomisti: Acemoglu, Johnson in Robinson (2004). Omenjeni avtorji pravijo, da imajo različne skupine ljudi koristi od različnih ekonomskih institucij, kar vodi k družbenemu konfliktu, ki je na koncu rešen v dobro skupin z večjo politično močjo. Ta tako imenovani pristop družbenega konflikta (angl. *social conflict view*) pravi, da institucije niso vedno izbrane s strani celotne družbe. Posamezne skupine namreč izbirajo institucije, ki maksimirajo njihove lastne rente in ne celotno družbeno blaginjo ali bogastvo. Kot sklenejo zgoraj omenjeni avtorji:» ...V ravnotežju ne bodo izbrane institucije, ki maksimirajo celotno torto, pač pa tiste, ki maksimirajo kos torte, ki ga dobijo vplivne skupine.«

Problem, ki se nahaja v ozadju pravkar povedanega, je ta, da je vpliv ekonomskih institucij na učinkovitost neločljiv od njihovega vpliva na distribucijo in s tem na politično moč¹⁰. Pogosto se navaja primer politične elite, ki bi bila pripravljena prostovoljno dopustiti demokratizacijo v zameno za kompenzacijo njenega izgubljenega dohodka in privilegijev. Tisti, ki bi jim tranzicija koristila, bi bili takšno obljubo pripravljene sprejeti, vendar pa takšna zaveza ni verodostojna, kajti ko elita enkrat zapusti svoje privilegije, nima zanesljivega zagotovila, da bodo ostali prebivalci v prihodnosti obdavčili svoje dohodke z namenom kompenzacije prejšnjih diktatorjev. Politična elita bo prav tako imela spodbudo za nasprotovanje institucijam, ki stimulirajo gospodarsko rast, kajti slednja pogosto bogati ostale skupine, ki na ta način pridobivajo konkurenčno politično moč, ki ogroža rente prvih. Institucije, spodbudne za rast, se bodo posledično z večjo verjetnostjo vzpostavljale tam, kjer bo politična moč v rokah relativno široke skupine z dostopom do velikih investicijskih priložnosti (če je politična moč v rokah velike skupine ljudi, bodo ti namreč zainteresirani za zaščito lastnih lastninskih pravic¹¹) in kjer reforme ne bodo ogrožale vzpostavljenih političnih sil (Acemoglu, Johnson, Robinson, 2004).

---

⁹ Lep primer je vpeljavo konkurence na trge električne energije in telekomunikacij, ki so se tradicionalno uvrščali med t.i. naravne monopole. Prav tehnološke inovacije so tiste, ki so omogočile vstop novih konkurentov na te trge in tako nastanek dovolj močne konkurence (Pelikan, 2003, str. 18).

¹⁰ Politične institucije razporejajo *de jure* politično moč, medtem ko večja ekonomska moč (delež pri distribuciji) vodi k večji *de facto* politični moči (Acemoglu, Johnson, Robinson, 2004, str. 4).

¹¹ Zanimivo dejstvo iz zgodovine evropskih kolonij je, da so območja, ki so bila prej bogatejša in gostejše poseljena, po kolonizaciji običajno končala s slabšimi institucijami in obratno. V območjih z velikim začetnim prebivalstvom so namreč Evropejci lahko prebivalce izkoriščali prek davkov ipd.. Vzpostavljanje lastninskih pravic ni bilo skladno s takšno politiko. V območjih, ki so bila redko poseljena in revnejša, pa so bili Evropejci vzpodbujeni k vzpostavljanju lastninskih pravic, kajti na teh območjih so sami postali večinsko prebivalstvo, ki je bilo zainteresirano za zaščito svoje lastnine (Acemoglu, Johnson, Robinson, 2004, str. 24-26).

3 Ekonomska analiza prava

Ko smo v prejšnjem poglavju navajali institucije, ki so pomembne za delovanje tržnega gospodarstva, smo pogosto naleteli na pojem prava oz. na posamezne sestavine pravnega sistema. Pravni sistem je namreč tisti, ki določa, katera ravnanja posameznikov so dovoljena in katera ne. Pravni sistem je tudi tisti, ki varuje privatno lastnino, določa pravice manjšin ter kaznuje diskriminacijo in proti-konkurenčno delovanje podjetij. Pravni sistem torej v našem življenju igra pomembno vlogo, saj nas na eni strani opozarja na posledice naših dejanj, na drugi strani pa nas varuje pred neželenimi dejanji drugih. Ker pravo strukturira naše odnose z drugimi ljudmi (npr. skrbi za izpolnjevanje pogodb), pomembno vpliva na transakcijske stroške in negotovost. Ker vpliva na delovanje posameznikov in trgov, je tudi pomembna determinanta gospodarskega razvoja. Nič presenetljivega torej ni, da so pravo ekonomisti v svoji znanosti namenili poseben prostor, imenovan ekonomska analiza prava. Ekonomska analiza prava je tako danes eno najhitreje rastočih področij v okviru institucionalne analize. S problemi pravnega sistema in njegovega vpliva na učinkovitost podjetij, investicijsko dejavnost, varnost privatne lastnine, gospodarsko rast in drugo se tako ukvarjajo številni izmed danes najbolj vidnih ekonomistov: Acemoglu, Robinson, Johnson, La Porta, Schleifer, Vishny.

Ekonomska analiza prava, kot pove že njeno ime, proučuje pravni sistem z ekonomskega vidika. Teoretične temelje analize je postavil Gary Becker s svojim člankom iz leta 1968¹², v katerem se sprašuje: »Koliko družbenih virov in kako visoke kazni bi morali uporabiti za uveljavljanje različnih vrst zakonov? Z drugimi besedami povedano, koliko prekrškov bi morali dovoliti in koliko kršiteljev pustiti nekaznovanih.« (Becker, 1968, str. 170).

Osnovna predpostavka analize je racionalnost zločincev. To pomeni, da bo oseba izvršila protipravno dejanje le v primeru, ko bo pričakovana korist dejanja presegala koristi, ki bi jih z uporabo svojega časa in drugih resursov pridobil pri alternativnih aktivnostih. Kot ugotavlja Becker: »Nekateri posamezniki torej ne postanejo zločinci, ker se njihova osnovna motivacija razlikuje od ostalih, pač pa ker so drugačne njihove koristi in stroški.« (Becker, 1968, str. 176). Če so torej tatovi racionalni, tatvin ni potrebno narediti nemogočih, da bi jih preprečili, pač pa jih je potrebno narediti zgolj nedonosne.

Pri oblikovanju institucij za nadzor nad kriminalnimi dejanji trči družba ob pomemben problem stroškov. Če bi namreč popolna odprava umorov ali tatvin zahtevala, da si polovica prebivalstva nadene uniforme policajev, sodnikov in zapornih paznikov, to verjetno z družbenega vidika ne bi bilo smiselno. Pojavi se torej vprašanje, kako strukturirati zakone in njihovo uveljavljanje, da bodo neto stroški kriminala in njegovega preprečevanja minimalni. Iščemo torej optimalni zakon, ki bo moral biti oblikovan tako, da bo ljudi vnaprej odvrčal od neželenih dejanj prek primerno visoke kazni.

---

¹² Gary S. Becker: Crime and Punishment: An Economic Approach (slo.: Zločin in kazen: ekonomski pristop).

Becker (1968) je tako postavil temelje ekonomski analizi prava. Danes se teorija razvija v več smereh. Predstavil bom tri veje v njenem razvoju. Prva išče načine, kako določiti optimalne zakone - tiste, ki bodo ljudi odvrgli od kaznivih dejanj, pri čemer to odvratanje temelji na sistemu ex post kaznovanja s strani sodišč. Druga smer analizira delovanje pravnega sistema in njegov vpliv na razvoj finančnega sektorja ter pokaže, da obstaja včasih boljša alternativa sodiščem, in sicer regulator, ki že vnaprej preprečuje goljufije, kar je še posebej pomembno z vidika stabilnosti finančnega sistema. Tretja veja pa obravnava, kako lahko država vpliva na bolj odgovorno ravnanje podjetij in posameznikov, v kolikor so ti zakonsko odgovorni za svoja (slaba) dejanja. Večja odgovornost seveda vodi k večji družbeni blaginji. V nadaljevanju si bomo na kratko pogledali glavne ugotovitve posameznih smeri.

3.1 Teorija optimalnega zakona

Pomemben prispevek k iskanju optimalnega zakona predstavlja članek iz leta 1998, katerega avtorja sta Polinsky in Shavell¹³. Avtorja sta iskanje optimalnega zakona opredelila kot rešitev zakonodajalčeve naloge oblikovanja zakona na način, da bo-le ta maksimalno družbeno blaginjo. Ta je odvisna od več dejavnikov: koristi, ki jih ima družba, če se neželena dejanja ne izvrši, koristi kršiteljev od neželenih dejanj, izgub koristi zaradi kazni ter družbenih stroškov njihovega uveljavljanja. Pomembna predpostavka je, da je pravo popolno, kar pomeni, da so vsa prepovedana dejanja in njihove kazni natančno opredeljeni in poznani vsem tržnim udeležencem. Avtorja sta družbeno blaginjo formalno izrazila na naslednji način:

$$\int_{\tilde{g}}^{\infty} gz(g)dg - [1 - z(\tilde{g})](h + pt(c + d)) - e$$
, pri čemer velja $\tilde{g} = p(e)(f + td)$ ¹⁴. Pri tem prvi člen izraža

agregatno korist tistih, ki izvedejo kaznivo dejanje. Drugi člen je vsota agregatne škode, ki jo ti posamezniki povzročijo, izgub zaradi preživetega časa v zaporu in stroškov zaporu. Tretji člen (e) pa predstavlja stroške, ki jih ima država z uveljavljanjem pravnega sistema. Če predpostavljamo, da je posameznik kaznovan z denarno kaznijo, je rešitev optimizacijskega problema $f^* = h/p$. To je enačba optimalne kazni. Družbena blaginja je torej optimalna, ko je pričakovana kazen enaka škodi. Takrat bo namreč posameznik izvedel kaznivo dejanje le v primeru, ko bo njegova korist od tega dejanja presegala škodo, povzročeno družbi s tem dejanjem. V podobnem smislu se odvija dogajanje na trgu, kjer ima vsako blago svojo ceno. Pripravljenost posameznika plačati ceno določenega blaga pomeni, da je to blago več vredno zanj kot pa za njegovega prodajalca. Takšna transakcija torej proizvede neto pozitiven družbeni donos.

¹³ Polinsky Mitchell A., Shavell Steven: The Economic Theory of Public Enforcement of Law (slo.: Ekonomska teorija javnega uveljavljanja prava).

¹⁴ $z(g)$ - porazdelitev koristi, $Z(g)$ - kumulativna porazdelitev $z(\cdot)$, $\tilde{g}$ - kritična korist, h - škoda, ki jo posameznik povzroči s kaznivim dejanjem, c - stroški zaporu, d - izguba posameznika, ker svoj čas preživlja v zaporu, e - izdatki države za uveljavljanje pravnega sistema, $p(e)$ - verjetnost, da bo kršitelj ujet, f - denarna kazen, g - korist, ki jo posameznik pridobi s kaznivim dejanjem, t - čas zaporu.

Slika 1: Način delovanja zakonodaje: časovni potek igre

Vir: Xu, 2003.

Polinsky in Shavell sta tudi pokazala, da so z družbenega vidika denarne kazni primernejše od zapornih, saj slednje vključujejo višje stroške izvajanja (stroški vzdrževanja zaporov, plač paznikov ipd.). Zaporne kazni naj bi se posledično izvajale le v primeru, ko so denarne kazni že na svojem maksimumu in je višja stopnja zastraševanja vredna svojih stroškov.

Privzemimo sedaj, da je zakonodajalec izbral denarno obliko kazni. Ugotovili smo že, da je njegova naslednja naloga postaviti pričakovano kazen ($f \cdot p$) na višino, da bo le-te enaka potencialni škodi (h). Vidimo, da imamo na levi strani enačbe produkt dveh spremenljivk, ki sta obe določeni s strani zakonodajalca. Manjša verjetnost zajetja storilca (p) se lahko na primer kompenzira z višjo denarno kaznijo (f), pri tem pa pričakovana kazen ostane nespremenjena. Pomembna ugotovitev je, da lahko država znatno zniža stroške pravnega uveljavljanja tako, da na eni strani zniža verjetnost ujetja storilca (npr. zmanjša število zaposlenih policistov), po drugi strani pa dvigne denarno kazen krepko preko dejanske škode. Rezultat je, da je stopnja zastraševanja (angl. deterrence) nespremenjena, stroški uveljavljanja prava pa so znatno nižji. Pravkar opisano povezavo je že pred desetletji lepo povezal s prasko Becker: »Verjetno to pojasni, zakaj gredo izboljšave v tehnologiji, ki jo uporablja policija, z roko v roki z zniževanjem kazni« (Becker, 1968, str. 188).

Naša analiza je temeljila na pozitivnem pristopu, s čimer se ne strinjajo tisti, ki trdijo, da je potrebno na kazni gledati z vidika njihove pravičnosti. Shavell ugotavlja, da so kazni za določena dejanja (npr. za davčno utajo) visoke ravno zaradi tega, ker je kršitelje težko prepoznati. Če načelo pravičnosti na drugi strani zahteva, da je kazen za to obliko kaznivega dejanja nizka, bi družba lahko trpela zaradi nezadostne vrednosti pobranih davkov. Zagovarjanje takšnega pristopa bi torej znižalo skupno blaginjo posameznikov (Shavell, 2004, str. 110).

3.2 Pravna odgovornost za nesreče in škode ter obnašanje agentov

V tem razdelku si bomo podrobneje pogledali, kako pravna pravila vplivajo na ravnanje posameznikov in podjetij. Gre pravzaprav za analizo, kako pravna odgovornost spremeni obnašanje agentov in jih naredi bolj odgovorne. Predpostavimo, da na verjetnost nesreče vpliva le ravnanje povzročitelja in da je družbeni cilj minimiranje vsote stroškov skrbnosti in pričakovanih izgub ob nesreči. Odnos med skrbnostjo povzročitelja nesreče in verjetnostjo nesreče, ki povzroči izgube v višini 100 enot, je podan v Tabeli 1. Iz tabele vidimo, da je z družbenega vidika optimalna zmerna stopnja skrbnosti, saj so takrat skupni družbeni stroški najnižji. Prehod iz nične k zmerni skrbnosti zmanjša skupne družbene stroške, saj na eni strani zmanjša pričakovane izgube za 5 enot, po drugi strani pa poveča stroške skrbnosti le za 3 enote. Nadaljnje povečevanje ravni skrbnosti ni smiselno, saj bi prehod k visoki ravni skrbnosti povečal stroške za 3 enote, hkrati pa zmanjšal izgube le za 2 enoti. Pomembna ugotovitev je, da z družbenega vidika ni nujno optimalna najvišja raven skrbnosti, ki vodi k najnižjim pričakovanim izgubam ob nesrečah.

Tabela 1: Skrbnost povzročitelja in z njo povezani stroški

Raven skrbnosti	Stroški skrbnosti	Verjetnost nesreče	Pričakovane izgube ob nesreči	Skupni družbeni stroški
Nična	0	15%	15	15
Zmerna	3	10%	10	13
visoka	6	8%	8	14

Vir: Shavell, 2004, str. 38.

Sedaj, ko smo določili družbeno optimalno raven skrbnosti, si pogledjmo, kakšno raven skrbnosti bodo izbrali racionalni posamezniki ob različnih opredelitvah njihove odgovornosti.

V primeru, ko posameznik za povzročeno nesrečo ne nosi nobene odgovornosti, se le-ta ne bo posluževal nobene skrbnosti. Razlog je ta, da je skrbnost draga in mu ne prinaša nobene koristi, po drugi strani pa tudi ne nosi nobenih stroškov, povezanih z nesrečo¹⁵. Skupni družbeni stroški (15 enot) bodo torej nad družbeno optimalno ravni (13 enot). V primeru, ko posameznik nosi strogo odgovornost (angl. strict liability) in mora torej plačati za vse izgube, povezane z nesrečo, pa postane funkcija njegovih stroškov zadnji stolpec Tabele 1. V želji minimiranja svojih stroškov bo torej hkrati minimiral skupne družbene stroške in tako izbral družbeno optimalno raven skrbnosti. V zadnjem primeru, ko je odgovoren le za malomarna dejanja (angl. negligence rule), pa predpostavljamo, da ima posameznik obveznost poplačila stroškov le, če je bila njegova raven skrbnosti manjša od predpisane¹⁶ (angl. due care). Naloga zakonodajalca tako postane predpisovanje družbeno optimalne ravni skrbnosti. V tem primeru

¹⁵ Zaradi enostavnosti predpostavljamo oz. se omejujemo na primere, ko ima ob nesreči stroške le žrtev.

¹⁶ Voznik avtomobila je npr. kaznovan, če prekorači dovoljeno hitrost ali pa ima v krvi več alkohola od kritične meje.

bo posameznik izbral predpisano raven skrbnosti, saj takrat za nesrečo ne bo odgovoren. Višje ravni skrbnosti ne bo izbral, saj tudi takrat ne bo odgovoren, bodo pa večji njegovi lastni stroški zagotavljanja skrbnosti (glej Tabelo 2).

Tabela 2: Skrbnost povzročitelja v razmerah odgovornosti za malomarna dejanja

Raven skrbnosti	Stroški skrbnosti	Odgovornost	Pričakovana odgovornost	Skupni stroški povzročitelja
Nična	0	da	15	15
Zmerna	3	ne	0	3
Visoka	6	ne	0	6

Vir: Shavell, 2004, str. 39.

Poglejmo si sedaj dva primera, ko so povzročitelji nesreč podjetja. Predpostavljamo, da podjetja maksimirajo profit in poslujejo v razmerah popolne konkurence. V prvem primeru naj bodo žrtve tujci, ki niso povezani s posli podjetja, v drugem primeru pa njegovi kupci. V prvem primeru so naše ugotovitve v splošnem enake kot prej – podjetja bodo izvajala optimalno raven skrbnosti tako v primeru stroge odgovornosti kot tudi odgovornosti za malomarna dejanja. Vendar pa se sedaj pojavi tudi vpliv skrbnosti na cene in prodano količino proizvodov. Predpostavimo, da znašajo stroški proizvodnje enega izdelka 10 enot in da so izgube ob nesreči, ki znašajo 100 enot, odvisne od tega, ali je podjetje skrbno ali ne. Izvajanje skrbnosti zniža pričakovane izgube ob nesreči za 6 enot in stane le 2 enoti (glej Tabelo 3). V primeru odgovornosti za malomarnost bo podjetje skrbno. Njegovi celotni stroški na izdelek bodo znašali 12 enot¹⁷. Po naši predpostavki popolne konkurence pa bo takšna tudi cena blaga na trgu. Tudi v razmerah stroge odgovornosti bo podjetje skrbno, le da bo sedaj prodajna cena znašala 15 enot, saj bo podjetje odgovorno tudi za pričakovane izgube ob nesreči v višini treh enot.

Tabela 3: Skrbnost podjetja in stroški nesreče

Skrbnost	Strošek skrbnosti	Verjetnost nesreče (%)	Pričakovane izgube ob nesreči	Skupni družbeni stroški
Ne	0	9	9	9
Da	2	3	3	5

Vir: Shavell, 2004, str. 48.

Kot vidimo, bo cena proizvoda v pogojih stroge odgovornosti višja kot v pogojih odgovornosti za malomarnost. To ima pomemben vpliv na obseg aktivnosti podjetja oz. na prodano količino. Ker znašajo celotni stroški proizvodnje enega izdelka 15 enot, bo družbena blaginja maksimalna, ko bo podjetje proizvodilo le v primeru, ko bodo kupci imeli od izdelka več kot 15 enot koristi. Predpostavimo, da podjetje v tem primeru proda 5 izdelkov. V primeru odgovornosti za malomarnost, pa smo ugotovili, da bo cena izdelka znašala 12 enot. Ker bo cena nižja, bo v tem primeru prodanih izdelkov več (več kot 5). Prodanih bo več izdelkov, kot je družbeno optimalno. Razlog je v tem, da se izdelek sedaj prodaja po ceni 12

¹⁷ Celotni stroški (12) = proizvodni stroški (10) + stroški skrbnosti (2).

enot, čeprav je njegov resnični družbeni strošek 15 enot. Proizvodna bo tekla v družbeno optimalnem obsegu le, ko bo odgovornost podjetja za nesrečo stroga. V tem primeru namreč cene izražajo celotne stroške nesreč.

Poglejmo si sedaj primer, ko so žrtve neskrbnosti podjetja njegovi kupci. V tem primeru bo na obnašanje podjetij vplival poleg odgovornosti za nesrečo tudi občutek ljudi glede tveganosti proizvoda. Bolj formalno rečeno, potrošniki bodo kupili proizvod le, če bo koristnost proizvoda presegala t.i. »polno« ceno proizvoda (angl. *full price*), ki je seštevek tržne cene in pričakovanih izgub. V primeru ko so informacije kupcev popolne, bodo podjetja prisiljena k skrbnosti celo v primeru, ko ne bodo nosila nobene odgovornosti za povzročene nesreče. Razlog je v dejstvu, da bodo v odsotnosti odgovornosti podjetja potrošniki nosili vse stroške nesreče in bodo to vračunali v polno ceno izdelka. Podjetje, ki ne bo izvajalo optimalne skrbnosti, bo izgubilo kupce, saj bodo le-ti raje odšli k podjetjem, ki izvajajo optimalno skrbnost in torej ponujajo izdelke po nižji polni ceni, pa čeprav po višji tržni ceni. Ta potencialna izguba kupcev bo podjetja prisilila k optimalni skrbnosti. Na osnovi Tabele 3 (na str. 15) bo namreč podjetje, ki je skrbno, prodajalo izdelke po ceni 12 enot (cena vključuje strošek skrbnosti v višini dveh enot). Polna cena izdelka bo 15 enot (pričakovane izgube ob nesreči namreč znašajo 3 enote). Podjetje, ki ni skrbno, pa bo ceno sicer lahko postavilo na raven 10 enot, vendar pa bo bila polna cena proizvoda najmanj 19 (pričakovane izgube ob nesreči sedaj znašajo 9 enot). Podjetje, ki ne skrbi za optimalno skrbnost bo torej na trgu izgubilo.

Zavedati se moramo, da v nasprotju s pravkar povedanim, v praksi kupci pogosto nimajo dovolj informacij, da bi lahko določili tveganje, povezano s proizvodi posameznega podjetja. Stopnja informiranosti pa je odvisna tudi od vrste proizvodov. Običajno so kupci bolj informirani o preprostih proizvodih (npr. o kladivu) kot pa o kompleksnih (npr. o avtomobilu, zdravstveni oskrbi). Problem je tudi, da organizacije, ki se bodo specializirale za informiranje kupcev, ponavadi na trgu ne bodo zaslužile dovolj za obstanek, saj se informacije od prvotnih kupcev brezplačno enostavno širijo naprej. Podjetja v primeru neodgovornosti za nesreče enostavno ne bodo skrbna, če jih kupci za to skrbnost, ki jim povzroča stroške, ne bodo poplačali. V tem primeru bo potrebna uvedba pravne odgovornosti, saj bodo le-tako podjetja vzpodbujena k optimalni skrbnosti, potrošniki pa k nakupu prave količine proizvodov (Shavell, 2004, str. 51).

3.3 Nepopolno pravo in problem njegovega uveljavljanja

Na začetku naše dosedanje razprave o uveljavljanju prava smo opozorili na implicitno predpostavko, da je pravo popolno. Povedali smo, da to pomeni, da so vsa prepovedana dejanja in njihove kazni nedvoumno definirani in poznani vsem akterjem na trgu. Prav tako so sodišča racionalna in imajo vse potrebne informacije (dokaze) za pregon. Kot smo ugotovili, lahko v takšnih razmerah pravni sistem popolnoma prepreči kazniva dejanja, če sta le kazen in

verjetnost ujetja kršitelja dovolj visoki. Xu in Pistor (2002) pa poudarjata, da je v praksi pravo precej nepopolno in doslej obravnavani sistem sodišč ne deluje optimalno. Nepopolnost prava pomeni, da niti posamezniki niti tisti, ki pravo uveljavljajo, ne vedo ali bo določeno dejanje v prihodnosti kaznovano ali ne. V primeru nepopolnega prava lahko pravni sistem celo kaznuje nedolžne posameznike in odvrne družbeno koristna dejanja.

Xu in Pistor sta na primeru obravnave finančnih trgov pokazala, da je lahko v razmerah nepopolnega prava režim regulacije učinkovitejši od režima sodišč¹⁸. Razlika med sodišči in regulatorji je v glavnem v tem, da sodišča uveljavljajo pravo reaktivno (ex post), torej šele potem, ko je do škode prišlo in je nekdo začel sodni postopek, medtem ko regulatorji uveljavljajo pravo proaktivno, torej na svojo lastno pobudo in vnaprej (ex ante). Aplikacija analize na finančni sistem je logična, saj je ta nedvomno izjemno občutljiv za potencialno goljufanje. Vendar pa je mogoče sklepe razširiti tudi na ostale ekonomske aktivnosti, saj prav povsod potencialno goljufanje povečuje transakcijske stroške in s tem negativno vpliva na gospodarsko aktivnost. V nadaljevanju bom na kratko predstavil njun model in bistvo iz njega sledečih ugotovitev.

Predpostavljamo, da je donos izdajatelja delnic in investitorja odvisen od vrednosti delnic izdajatelja, s , ki je slučajna spremenljivka, porazdeljena enakomerno: $s \in [\mu - S, \mu + S]$ ¹⁹. Predpostavljamo tudi, da izdajatelj delnic pozna vrednost spremenljivke s , ki ni poznana investitorju, in glede na njo izbere vrednost parametra δ , ki predstavlja njegovo odločitev o tem, kakšno vrednost delnic bo predstavil investitorju (kar izda investitorju o vrednosti s , znaša δs). Če je $\delta = 1$, potem investitorju predstavi pravo vrednost, če je $\delta > 1$, pa izdajatelj goljufa, saj investitorju predstavi napihnjeno vrednost delnice. Funkcijo koristnosti investitorja zapišemo kot $U(\delta, s) = ws - hs(\delta - 1)$, kjer parameter w predstavlja korist, ki mu jo prinaša slučajna vrednost delnice. h je parameter škode, ki se nanaša na obseg goljufanja $\delta - 1$. V naslednjem obdobju, ko je škoda investitorju že povzročena, predpostavljamo, da investitor in sodišče spoznata strategijo izdajatelja z določeno napako. Opazita torej $\delta + \varepsilon$, kjer se napaka ε porazdeljuje v enakomerni porazdelitvi: $\varepsilon \in [-x, x]$. x predstavlja kakovost opazovanja, količnik $\frac{\psi}{x}$ pa predstavlja stroške, povezane z ugotavljanjem goljufanja. Kazen je odvisna od zakonodaje in obsega goljufanja: $(\delta + \varepsilon - 1)^2 \tau$, kjer vrednost τ predpiše zakonodajalec. Stopnja nepopolnosti prava je izražena kot $1 - q$, kjer $q \in \left[\frac{1}{2}, 1\right]$ predstavlja verjetnost, da bo kršitelj kaznovan²⁰. V primeru nepopolnega prava je torej pričakovana kazen

¹⁸ Zgodovinski pregled razvoja pravnega nadzora nad finančnimi trgi VB, Nemčije in ZDA kaže, da je na vseh teh trgih prišlo do pojavnosti regulatorjev kot odziva na neučinkovito sodno uveljavljanje prava v razmerah visoko nepopolnega prava (Pistor, Xu, 2003).

¹⁹ μ predstavlja pričakovano vrednost vseh izdanih delnic na trgu, S pa predstavlja njihovo variacijo.

²⁰ V primeru, ko je kršitelj zagotovo kaznovan ($q=1$), je torej stopnja nepopolnosti prava ($1-q$) enaka 0. Pravo je takrat popolno. Glede na predpostavko možne vrednosti q je najslabše, ko je vrednost q enaka $\frac{1}{2}$ in je verjetnost, da bo kršitelj kaznovan zgolj 0,5.

s strani izdajatelja delnic $q\tau(\delta + \varepsilon - 1)^2$. Nepopolno pravo pa lahko poleg pomanjkljivega kaznovanja vodi tudi h kaznovanju neškodljivih dejanj. Glede na verjetnost napake $(1 - q)$, je pričakovana vrednost neupravičene kazni enaka $(1 - q)\eta\tau$, kjer utež η vključuje verjetnost, da bo neškodljivo dejanje kaznovano. Koristnost izdajatelja delnic lahko na osnovi povedanega izrazimo kot $V(\delta; s, \tau) = bs + s(\delta - 1) - q\tau(\delta + \varepsilon - 1)^2 - (1 - q)\eta s \tau$, kjer b izraža donos, ki ga izdajatelju prinaša resnična vrednost delnic s .

Poglejmo si sedaj potek igre. V obdobju 1 izdajatelj delnic izbere vrednost parametra δ , ki maksimira njegovo koristnost: $\max_{\delta} \int_{-x}^x (bs + s(\delta - 1) - q\tau(\delta + \varepsilon - 1)^2 - (1 - q)\eta s \tau) d\varepsilon$.

Rezultat optimizacije je $\delta = \frac{s}{2q\tau} + 1$. Zakonodajalec v obdobju 0 predvidi optimalno ravnanje

izdajatelja in to ob hkratnem upoštevanju stopnje nepopolnosti prava (q) in motenj pri ugotavljanju goljufanja (x) vgradi v svojo odločitev o optimalni ravni kazni τ , pri kateri bo

$$\text{maksimalna družbeno blaginjo } SW = \max_{\tau, \delta} \frac{1}{4xS} \int_{-x}^x \int_{\mu-s}^{\mu+s} \left(V(\delta; s, \tau(\delta, \varepsilon)) + \mu(\delta; s) - \frac{\psi}{x} \right) ds d\varepsilon.$$

V primeru, ko je pravo popolno (velja $q = 1$) in uveljavljeno preko sodišč, je dosežena t.i.

»druga najboljša rešitev«. Optimalni obseg goljufanja v tem primeru znaša $\delta^* = 1 + \frac{x}{\Phi} s > 1$,

optimalna kazen v ravnotežju pa $\tau^* = \frac{1}{2q} \frac{\Phi}{x}$ ²¹. Vidimo, da tudi v primeru popolnega prava

pride do goljufanja, saj je vrednost parametra δ^* večja od 1. Do goljufanja namreč ne bo prišlo le ob dodatnem pogoju, da je opazovanje sodišča in investitorjev popolno ($x = 0$).

V primeru, ko je pravo nepopolno, »druga najboljša rešitev« ne bo dosegljiva. Xu in Pistor sta

pokazala, da v tem primeru velja $\delta^i = 1 + \frac{\Theta}{\Phi} s > \delta^*$ in $\tau^i = \frac{1}{2q} \frac{\Phi}{\Theta} < \tau^*$ ²². Ko je pravo

nepopolno, torej pride do več goljufanja zaradi tega, ker je optimalna raven kazni nižja. Po drugi strani pa je ob nepopolnem pravu večja tudi verjetnost kaznovanja neškodljivih dejanj.

Ob nižjem q namreč pričakovana kazen slednjih, $3\frac{\eta}{q}\mu(1 - q)$, naraste. Funkcija družbene

koristnosti, dobljena s seštevkom funkcij koristnosti izdajatelja delnic in investitorja, ima v

²¹ Pri tem je $\Phi = \sqrt{(3\mu^2 + S^2)(2h - 1)}$.

²² $\Theta = \sqrt{\left(x^2 + 3\frac{\eta}{q}\mu(1 - q)\right)} > x$.

tem primeru obliko $SW^i(\delta, \tau) = \mu(b + w) - 2\tau\left(\eta\mu(1 - q) + \frac{1}{3}x^2q\right) - \frac{\Psi}{x}^{23}$. Pomembna ugotovitev je, da je v razmerah sodišč in nepopolnega prava funkcija družbene blaginje konkavna v μ in da torej po določeni točki naraščanje vrednosti μ vodi k upadanju družbene blaginje. Intuicija v ozadju je naslednja. Ko se pričakovana vrednost izdanih delnic povečuje, imajo njihovi izdajatelji od goljufanja naraščajočo korist. Da bi preprečili goljufanja, bi morali povečati kazen, kar pa bi ob nepopolnem pravu vodilo tudi k večjemu kaznovanju neškodljivih dejanj. Da družba prepreči pretirano kaznovanje, omeji kazen. Posledično je kazen prenizka, da bi preprečila kazniva dejanja v razmerah visoke vrednosti μ . Ko je μ dovolj visoka, začne družbena blaginja (SW) upadati glede na μ . Xu in Pistor pravita, da če obravnavamo vrednost μ kot stopnjo razvitosti finančnega trga, pridemo do ugotovitve, da takrat, ko je finančni trg slabo razvit, za uspešno preprečevanje goljufanja ustreza sistem sodišč; ko pa je finančni trg visoko razvit, pa je lahko pomanjkljivost pravne zastražitve tako resna, da se trg sesuje.

Xu in Pistor sta na osnovi pomanjkljivosti sistema sodišč ponudila alternativo v obliki sistema regulacije. Regulator določi zahtevan obseg izdaje informacij ter lahko zahteva od izdajatelja delnic tudi dodatne informacije v višini k , pri čemer so stroški izdaje informacij ck . Verjetnost odobritve izdaje delnic sta avtorja zapisala kot $\Pr(\text{approval}) \equiv \alpha(\delta, k)$. Pravilo o odobritvi izdaje pa ima naslednjo obliko: $\alpha(\delta, k) = (1 - e^{-k}) \exp(1 - \delta)$, $\delta \geq 1$. V primeru, ko regulator nima informacij o s ($k = 0$), ne bo dovolil izdaje delnic. Na osnovi zapisane funkcije velja, da višja, ko je raven goljufanja, manjša je verjetnost, da bo regulator odobril izdajo. V spremenjenih razmerah ima izdajateljeva funkcija koristnosti naslednjo obliko: $V(\delta, k) = (1 - e^{-k}) \exp(1 - \delta)(bs + s(\delta - 1)) - cke^s$. V želji po maksimiranju donosa bo izdajatelj izbral obseg informacij v višini $\delta^R = 2 - b$. Regulator to predvidi in vgradi v svojo odločitev o optimalnem pravilu za odobritev izdaje delnic, ki se glasi: $\alpha(k; \delta^R) = (1 - e^{-k})e^{b-1}$. Na osnovi tega pravila bo izbral tak k , da bo maksimal

družbeno blaginjo: $k^R = \max\left\{-\ln\frac{c}{\mu(1 + w - h(1 - b))} - (1 - b), 0\right\}$. Iz enačbe sledi, da bo

obseg zahtevanih informacij pozitivno povezan z μ , b in w ter negativno s h in c . Intuicija je naslednja. Ko bo pričakovana vrednost delnic na trgu visoka, ali pa bodo koristi od izdaje delnic visoki (bodisi za izdajatelja bodisi za investitorja), bo namreč izboljšanje pravilnosti izdanih informacij imelo bolj pozitiven vpliv na družbeno blaginjo. Ob ostalih dejavnikih nespremenjenih pa se bo ob naraščajoči škodljivosti goljufanja (h) izplačalo nameniti manj resursov za izboljšavo pravilnosti informacij. Zavrnitev več izdaj delnic bo v tem primeru bolj učinkovita. V sistemu regulacije je družbena blaginja izražena kot

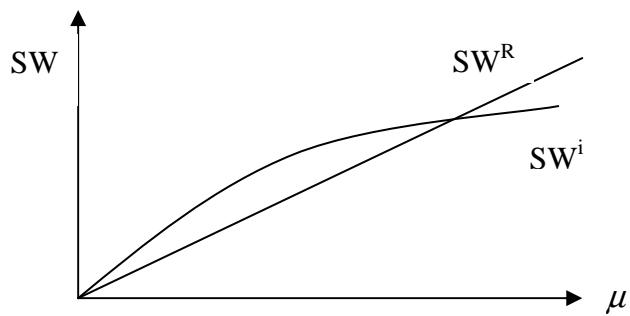
---

²³ Izraz $\eta\mu(1 - q)$ predstavlja izgube zaradi nepopolnega prava, medtem ko izraz $\frac{1}{3}x^2q$ predstavlja izgube na račun nepopolne evidence (opazovanja).

Slika 3: Odvisnost izbire režima od razvitosti finančnega trga

Vir: Xu, Pistor, 2002, str. 24.

Zaključimo našo predstavitev teoretičnih dosežkov s področja ekonomske analize prava z ugotovitvijo, da je pravni sistem za delovanje trgov bistven, saj vstopa v posameznikov sistem spodbud za kazniva dejanja ter tudi na zanesljivost pogodb. Posledično torej pravo pomembno vpliva na stopnjo negotovosti in višino transakcijskih stroškov. Kot smo videli, sta Polinsky in Shavell (1998) pokazala, da je možno oblikovati optimalni zakon, ki bo posameznike vnaprej odvrčal od neželenih dejanj. Xu in Pistor (2002) pa sta opozorila, da to velja le za razmere popolnega prava. Ko je namreč v praksi pravo nepopolno in ne obstajajo popolne informacije, stopnja zastražitve ne bo zadostna in bo prišlo do pomena regulacije kot alternative pasivnemu sistemu sodišč. Izbira med alternativnima režimoma uveljavljanja prava bo imela pomemben vpliv na razvoj trgov, zato je potrebno izbrati pravo kombinacijo obeh režimov.

3.4 Empirične analize pomena pravnega sistema v ekonomiji

V dosedanjih poglavjih smo spoznali različne poglede o vlogi institucij v procesu gospodarske rasti s posebnim poudarkom na vlogi pravnega sistema. Teorije so nas podučile, da pravni sistem, ki predstavlja pravila igre, prek različnih kanalov vpliva na delovanje ekonomskih subjektov ter posledično tudi na kakovost in razvitost trgov. Namen pričujočega poglavja, ki naj služi za potrditev pomembnosti doslej povedanega, je predstaviti novejša empirična raziskava, ki potrjujejo, da so lahko že majhne razlike v pravu povezane z znatnimi razlikami v značilnostih trgov in tržnih organizacij.

Eden izmed današnjih vodilnih preučevalcev gospodarske rasti Robert Barro (1996) v svoji vplivni raziskavi, v kateri na podlagi panelnih podatkov za obdobje tridesetih let ocenjuje determinante gospodarske rasti, opozarja, da je pravni sistem eden najpomembnejših dejavnikov investicij in gospodarske rasti. Izjemen pomen pravnega sistema potrjujejo tudi raziskave številnih drugih ekonomistov.

La Porta et al. (1997) so skušali empirično oceniti vpliv pravnega okolja na razvoj finančnih trgov. Na osnovi vzorca 49 držav so prišli do ugotovitve, da ima pravno okolje pomemben vpliv na velikost in globino kapitalskih trgov. Dobro pravno okolje namreč varuje potencialne

investitorje pred zlorabo s strani podjetij in tako povečuje njihovo pripravljenost ponuditi sredstva v zameno za vrednostne papirje, kar posledično povečuje tudi obseg kapitalskih trgov. Države so razdelili v skupine glede na to, v katero skupino komercialnega prava spadajo. V splošnem ločimo dve temeljni skupini prava: obče pravo (angl. common law), ki je angleškega izvora, in civilno pravo (angl. civil law), ki je romanskega izvora²⁵. Znotraj civilnega prava pa ločimo tri družine sodobnega prava, to so francosko, germansko in skandinavsko civilno pravo. Rezultati omenjenih avtorjev kažejo, da imajo države civilnega prava, še posebej francoskega, najslabšo zaščito investitorjev in tudi najmanj razvite kapitalske trge. Pravice investitorjev in delničarjev so najvišje v državah občega prava, ki podjetjem tudi omogočajo boljši dostop do lastniškega financiranja v primerjavi z državami civilnega prava. Vsaka od treh družin civilnega prava ima v primerjavi z državami občega prava za kar okrog 30 odstotnih točk nižji delež tržne kapitalizacije, ki je v rokah posameznikov izven podjetja. Države civilnega prava imajo od držav občega prava tudi za okrog 20 podjetij na milijon prebivalcev manj. Tudi dolžniško financiranje je podjetjem dostopnejše v državah občega prava. Le-te imajo za okrog 12 do 15 odstotnih točk višji delež dolga v bruto nacionalnem proizvodu v primerjavi z državami civilnega prava. Pravno okolje torej bistveno prispeva k pojasnitvi razlik v razvitosti finančnih trgov med državami.

Istoimenski avtorji so v raziskavi drugega datuma preverili tudi hipotezo, da imajo podjetja v državah s slabo zaščito investitorjev bolj koncentrirano lastniško strukturo. Razloga naj bi bila dva. Prvi je ta, da bi lahko veliki delničarji, ki nadzirajo managerje, potrebovali več kapitala za izvajanje nadzorne pravice in za izogibanje izkoriščanju s strani managerjev. Drugi razlog pa je ta, da bi bili nezaščiteni investitorji pripravljeni kupiti delnice le pri tako nizki ceni, da za korporacije nove izdaje delnic ne bi bile privlačne. Majhno povpraševanje po delnicah s strani malih investitorjev bi tako posredno stimuliralo koncentracijo lastništva. Pri slabi zaščiti investitorjev namreč koncentracija lastništva postane substitut za pravno zaščito, ker lahko le veliki delničarji upajo na prejem donosov od svojih investicij. Rezultati raziskav kažejo, da imajo daleč najvišjo koncentracijo lastništva države francoskega civilnega prava, kjer imajo v 10 največjih privatnih podjetjih trije največji delničarji v povprečju v rokah kar 54 odstotkov kapitala. Najnižja koncentracija je v državah nemškega civilnega prava (34 odstotkov). Koncentracija je nizka tudi v skandinavskih državah (37 odstotkov). Na sredini so države občega prava (43 odstotkov). V splošnem je torej najvišja koncentracija lastništva v državah francoskega civilnega prava, za katere je značilna tudi najmanjša zaščita investitorjev. Koncentracijo lastništva lahko torej razumemo kot posledico slabe pravne zaščite investitorjev (La Porta et al., 1998).

---

²⁵ »Civilno pravo« je najstarejša in najbolj razširjena pravna tradicija na svetu. Njegova značilnost je, da uporablja zakone in obsežne pravilnike, ki jih načrtujejo in formulirajo pravni učenjaki. V nasprotju s civilnim pravom, pa »obče pravo« formirajo sodniki, ki rešujejo specifične spore. V nasprotju s pravnimi učenjaki, so sodni precedensi tisti, ki oblikujejo pravo (La Porta et al., 1998, str. 1119).

Ker bi bila lahko slaba pravna zaščita nadomeščena z boljšim uveljavljanjem prava²⁶, so avtorji preverili tudi tovrstno značilnost držav in prišli do ugotovitve, da je uveljavljanje prava najkakovostnejše v skandinavskih državah, ki jim tesno sledijo države nemškega civilnega prava. Države občega prava v vseh pogledih zaostajajo za prvima dvema skupinama, vendar se odrežejo bolje od držav francoskega prava. Tudi glede kakovosti računovodskih standardov je uvrstitev držav podobna. Na vrhu so skandinavske države, sledijo države občega prava in nemškega civilnega prava. Družina držav francoskega civilnega prava se je zopet odrezala najslabše. Rezultati torej kažejo, da kvaliteta uveljavljanja prava ni substitut za nizko kvaliteto prava. Ključna ugotovitev je, da kvaliteta pravne zaščite delničarjev pomaga pri pojasnjevanju razlik v koncentraciji lastništva med državami. Koncentracija pa lahko s seboj prinaša tudi visoke stroške, saj podjetja težko pridobivajo zunanje lastniško financiranje, ker se majhni investitorji bojijo izkoriščanja s strani managerjev in koncentriranih lastnikov (La Porta et al., 1998).

La Porta, Lopez-de-Silanes in Shleifer (1999) ugotavljajo, da je lastniška struktura podjetij v svetu drugačna od strukture, ki je na široko sprejeta v finančni literaturi. Podjetje z razpršeno lastniško sestavo in profesionalnim managerjem, ki je izven kontrole delničarjev, naj bi bilo tako v večjem delu sveta zgolj mit. Ko namreč opazujemo podjetja v državah s slabo zaščito delničarjev, imajo celo največja podjetja kontrolne delničarje, ki so večinoma družine. Ta podjetja ne vodi manager, ki je izven kontrole delničarjev, pač pa kontrolni delničarji. Vrhovni management je pogosto del kontrolne družine, ki pa ima ob enem tudi moč izkoriščanja malih delničarjev. Avtorji raziskave ugotavljajo, da kontrolni delničarji običajno niso naklonjeni pravnim reformam, ki bi povečale pravice malih delničarjev, ampak ponavadi celo lobirajo proti njim. Po eni strani se to zdi presenetljivo, ker bi s povečanjem zaščite malih delničarjev vrednost pravic kontrolnih delničarjev do dividend narasla. Po drugi strani pa je odpor razumljiv, kajti z manjšanjem možnosti potencialnega izkoriščanja malih delničarjev upada vrednost kontrole, ki lahko predstavlja bistveni del premoženja kontrolnih delničarjev. V tem smislu je izboljšava zaščite malih delničarjev v prvi vrsti zgolj transfer od kontrolnih delničarjev k malim delničarjem. Do izboljšav zaščite naj bi bili naklonjeni predvsem podjetniki, ki so zainteresirani za izdajo delnic v prihodnje, vendar pa raziskave kažejo, da imajo slednji pogosto mnogo manj politične moči od uveljavljenih korporacijskih družin. Posledično naj bi bilo v praksi le malo možnosti za konvergenco k razmeram, v literaturi pogosto predpostavljenega, razpršenega lastništva.

Do sedaj smo veliko povedali o vplivu slabe zaščite investitorjev na razvoj finančnih trgov, nismo pa odgovorili na ključno vprašanje, če države zaradi tega kaj trpijo. Levine in Zervos (1998) sta pokazala, da likvidnost trgov delnic in razvoj bančništva oba pozitivno prispevata h gospodarski rasti, akumulaciji kapitala in izboljšavi produktivnosti. Vse povezave so statistično značilne, in sicer tudi ko se v regresiji kontrolira za ekonomske in politične

---

²⁶ Za analizo učinkovitosti uveljavljanja prava so bile vzete naslednje spremenljivke: učinkovitost sodnega sistema, korupcija, vladavina prava, tveganje izkoriščanja s strani vlade (npr. tveganje nacionalizacije) in verjetnost nepriznavanja pogodb s strani vlade (La Porta et. al., 1998, str. 1140).

faktorje. Večja sposobnost trgovanja z lastnino produktivnih tehnologij olajšuje učinkovito alokacijo resursov, formacijo fizičnega kapitala in hitro gospodarsko rast. Obstaja torej močna pozitivna povezava med finančnim razvojem in gospodarsko rastjo. Finančni faktorji so torej sestavni del procesa gospodarske rasti.

Raziskave tudi kažejo, da države z bolj razvitim finančnim sistemom kažejo superiorno rast v kapitalno intenzivnih sektorjih, ki so močno odvisni od zunanjega financiranja. Podjetja v sektorjih, odvisnih od zunanjih financ (npr. farmacija), so tudi mnogo večja v državah z bolj razvitimi finančnimi trgi (Rajan, Zingales, 1998).

Obstajajo tudi raziskave, ki potrjujejo neposredni vpliv pravnega sistema na investicijsko dejavnost podjetij. Johnson, McMillan in Woodruff (2002) so izvedli raziskavo na osnovi ankete, ki je v letu 1997 zajela proizvodna podjetja v Rusiji, Ukrajini in Romuniji ter na Poljskem in Slovaškem. Ugotovili so, da šibke lastninske pravice odvrta podjetja od investiranja zadržanih dobičkov, in sicer tudi v primeru, ko so jim bančna posojila na voljo. Stopnje investiranja zadržanih dobičkov so najnižje v Rusiji in Ukrajini, kjer so podkupnine za vladne storitve in licence pogoste, podjetja plačujejo za zaščito in so sodišča od vseh obravnavanih držav najmanj učinkovita. Stopnje investiranja so najvišje v državah, kjer so lastninske pravice najbolj varne, to je na Poljskem in v Romuniji, kjer so plačila za zaščito najnižja in je zanesljivost sodišč najvišja. Raziskava kaže, da so podjetniki, ki smatrajo svoje lastninske pravice za najmanj varne investirali le 32 odstotkov dobičkov, medtem ko so tisti z najbolj varnimi pravicami investirali 56 odstotkov. Zgovorna je tudi ugotovitev, da nezaščitenost lastninskih pravic, *ceteris paribus*, zmanjša investicije za več kot tretjino.

Raziskava je pokazala, da stopnja zaščite lastninskih pravic podjetij ni imela vpliva na verjetnost pridobitve posojila. To ponuja dodatno evidenco, da manj varne lastninske pravice ne preusmerjajo podjetnikov k investiranju na osnovi bančnih sredstev kot alternative zadržanim dobičkom. Nobena evidenca ne obstaja, da bi dostop do bančnih kreditov, *ceteris paribus*, vodil k večjim investicijam. Podjetja iz držav s šibkimi lastninskimi pravicami in visokim obsegom zadržanega dobička si tudi ne želijo izposojati. Ključna ugotovitev avtorjev raziskave je ta, da je razpoložljivost bančnih kreditov sicer pomembna za rast, vendar pa verjetno šele potem, ko so lastninske pravice že varne. Ta ugotovitev empirično podpira pogled, ki pravi, da bodo določene tržno-podporne institucije delovale šele potem, ko bodo že izgrajene ostale institucije. Avtorji raziskave tudi opozarjajo, da lahko v primeru, ko je kapital bolj nagnjen k izkoriščanju kot delo, šibke lastninske pravice vodijo k neučinkoviti delovno-intenzivni proizvodnji. Zgovorno pa je tudi dejstvo, da je večina podjetij (več kot tri četrtine v vsaki državi) izjavila, da so imela na voljo dovolj sredstev za zavarovanje potencialnih bančnih kreditov. Pomanjkanje sredstev za zavarovanje kreditov (angl. collateral) torej ni bistvena omejitev za investiranje. Dejstvo je tudi, da je v vseh petih državah neinvestirani dobiček presegal sredstva zagotovljena s strani bank, kar kaže na to, da so varne lastninske pravice tako potreben kot tudi zadosten pogoj za investiranje (Johnson, McMillan, Woodruff, 2002).

Ugotavljamo, da je pravni sistem izjemno pomemben faktor gospodarske rasti in da ima lahko nizka kakovost pravnega sistema zelo negativne posledice za delovanje gospodarstva. Slaba pravna zaščita investitorjev namreč vodi h koncentraciji lastništva zaradi katerega imajo lahko podjetja težave pri pridobivanju zunanjega lastniškega financiranja. Prav tako šibke lastninske pravice odvrtaajo podjetja od ponovnega investiranja njihovih dobičkov. Pravni sistem obenem vpliva tudi na velikost in globino kapitalskih trgov ter je bistveni dejavnik pri pojasnjevanju razlik v razvitosti finančnih trgov med državami.

4 Empirična analiza pomena kvalitete pravnega sistema na primeru držav v tranziciji

V dosednji razpravi smo se seznanili s številnimi teoretičnimi in empiričnimi spoznanji o pomenu institucij in še posebej pravnega sistema za uspešno delovanje gospodarstev. V tem razdelku pa bo naša naloga kvantitativno ovrednotiti povezavo med institucionalnim okoljem (še posebej njegovim delom, ki se nanaša na pravni sistem) ter gospodarsko uspešnostjo tranzicijskih držav. Izbira tranzicijskih držav je upravičena predvsem zaradi tega, ker je tranzicijski proces v velikem obsegu proces institucionalne transformacije oziroma organizacije razorganiziranih (Blanchard, Kremer, 1997). Da je tranzicija res v veliki meri predvsem institucionalna transformacija, so pokazali tudi nekateri znani ekonomisti. Brunetti, Kisunko in Weder (1997) so našli robustno pozitivno povezavo med kakovostjo institucij in gospodarsko rastjo. Tisto, kar je posebej zanimivo, je to, da so bili koeficienti veliko večji, ko so bile v vzorec držav vključene tudi tranzicijske države. Omenjeni avtorji tako ugotavljajo, da so institucionalne zadeve še posebej pomembne v tranzicijskih državah. Moers (1999) v svoji raziskavi, ki je v obdobju 1990-95 zajela 25 tranzicijskih držav, ugotavlja, da imata samo inflacija in vojna relativno večji pomen za uspešnost tranzicije kot institucije same po sebi. To pomeni, da bi morala biti makroekonomska stabilizacija in mir glavni prioriteti v tranziciji, ki pa bi jima tesno sledila gradnja kakovostnih institucij. Med slednjimi se je za še posebej pomembnega izkazal pravni sistem, ki zlasti skozi zaščito lastninskih pravic pomembno vpliva na delovanje podjetij in gospodarsko rast.

Struktura poglavja bo naslednja. Najprej si bomo pogledali splošne značilnosti institucionalnega okolja v tranzicijskih državah ter kako se je le-to skozi čas spreminjalo. Začetni predstaviti institucionalnega okolja z vidika države kot celote bo sledila predstavitev značilnosti poslovnega okolja podjetij in kakovosti pravnega sistema tranzicijskih držav z vidika podjetij. Podkrepljeni z institucionalnimi značilnostmi tranzicijskih držav se bomo nato lotili ekonometrične analize na osnovi panelnih podatkov, s katero bomo skušali ovrednotiti vpliv pravnega sistema na gospodarsko uspešnost proučevanih držav. Predstavljeni bodo tudi kritični pogledi različnih ekonomistov na obravnavano tematiko.

4.1 Kakovost institucionalnega okolja v tranzicijskih državah

Poučili smo se že, da dobre institucije zagotavljajo lastninske pravice in minimirajo transakcijske stroške ter tako vzpostavljajo okolje, spodbudno za gospodarsko rast (North, 1991). V praksi je težko nedvoumno definirati, kaj je dobro poslovno okolje. Različne svetovne organizacije so razvile različne klasifikacije institucij in na njihovi osnovi indekse, ki skušajo kakovost institucij izraziti številčno. Eden izmed dobrih kazalcev kakovosti institucionalnega okolja je Fraserjev indeks ekonomske svobode. Indeks meri stopnjo spodbudnosti institucij in politik za ekonomsko svobodo, katere glavne sestavine so osebna izbira, prosta menjava na trgu, svoboda pri vstopu in izstopu na trgu ter varnost privatne lastnine. Indeks je izračunan na osnovi 38 komponent, ki predstavljajo pet različnih področij: (1) velikost države, (2) pravni sistem in varnost lastninskih pravic, (3) dostop do dobrega denarja, (4) svoboda mednarodne menjave in (5) regulacija²⁷. Indeks svobode je tehtano povprečje indeksov vseh petih področij in lahko, tako kot indeksi posameznih področij, zavzame vrednosti od 0 (najslabša vrednost) do 10 (najboljša vrednost).

Tabela 4: Indeks ekonomske svobode za izbrane države in leta

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2003
Albanija				4,3	4,5	5,7	6,1
Bolgarija			5,6	4,3	4,6	5,1	6,3
Hrvaška					4,4	5,8	6,0
Estonija					5,6	7,1	7,8
Madžarska		4,6	4,9	5,1	6,3	6,7	7,4
Slovaška					5,4	6,3	6,6
Slovenija					4,9	5,9	6,3
Rusija					4,0	4,9	5,1
ZDA	7,3	7,5	7,7	7,9	8,3	8,6	8,2

Vir: Fraser Institute, 2005.

²⁷ Na tem mestu predstavljam posamezna področja nekoliko podrobneje. Prvo področje se nanaša na velikost države in meri stopnjo zanašanja na osebno izbiro in trge nasproti državnemu proračunu in odločitvam političnega sistema. Najvišjo vrednost indeksa na tem področju prejmejo države z nizko ravnjo državnih izdatkov, majhnim javni sektorjem in nižjimi mejnimi davčnimi stopnjami. Drugo področje opisuje pravno strukturo in zaščito lastninskih pravic. Ocenjuje se vladavina prava, varnost lastninskih pravic ter neodvisnost in nepristranskost sodnega sistema. Slab dosežek držav na tem področju bo zagotovo deloval sila negativno na investicije, zato je malo verjetno, da bi države s slabimi dosežki na tem področju dosegale in vzdrževale visoke stopnje rasti. Tretje področje ocenjuje dostop do dobrega denarja. Visoke in spremenljive stopnje inflacije izkrivljajo relativne cene, uničujejo vrednost denarnih instrumentov in otežujejo načrtovanje podjetij za prihodnost. Da bi država dobila visoko vrednost indeksa na tem področju, mora imeti razvite institucije, ki zagotavljajo stabilno stopnjo inflacije, in se izogibati regulacijam, ki prebivalcem preprečujejo uporabo alternativnih valut. Četrto področje se nanaša na svobodo v mednarodni menjavi, ki pomembno prispeva k življenjskemu standardu prebivalstva. Države uporabljajo različne instrumente, ki ovirajo mednarodno trgovino (npr. tarife, kvote, skrite administrativne omejitve, kontrole nad menjalnimi tečaji). Za dobro oceno mora imeti država nizke tarife, velik menjalni sektor, prosto konvertibilnost valute ter malo nadzora nad tokovi kapitala. Peto področje pa ocenjuje regulacijo kreditov, dela in poslovanja. Za pridobitev dobre ocene na tem področju morajo države dovoliti, da se cene oblikujejo na trgu, ter se izogibati regulacijam, ki ovirajo vstop na trg in povečujejo produkcijske stroške. Države se morajo tudi izogibati favoriziranja v obliki nagrajevanja določenih podjetij na škodo ostalih. Pomembna sta tudi privatni bančni sistem in odsotnost kontrole obrestnih mer, kakor tudi tržno oblikovanje plač in odsotnost pretiranih ugodnosti za čas brezposelnosti, ki zmanjšujejo spodbude za delo (Gwartney, Lawson, Gartzke, 2005, str. 5-8).

Tranzicija je, kot smo povedali, predstavljala veliko institucionalno transformacijo oziroma je proces izgradnje institucij, ki jih potrebuje tržni sistem. V Tabeli 4 lahko vidimo jasno tendenco naraščanja indeksa in z njim povezane kakovosti institucij, ki odraža ravno proces izgradnje institucij, ustreznih tržnemu sistemu. Posamezne evropske države (zlasti Estonija in Madžarska, nekoliko manj Slovenija), so se že močno približale razvitim tržnim gospodarstvom (npr. ZDA), katerih vrednosti indeksa ekonomske svobode se gibljejo okrog 8. Kljub temu napredku, pa v vzhodnih državah ostaja še precej možnosti izboljšav (še zlasti to velja za Rusijo).

Da si bomo izoblikovali pravo sliko o institucionalnem okolju v tranzicijskih državah in njegovih spremembah skozi čas, si podrobneje pogledjmo vrednosti indeksov posameznih področij za izbrana leta (Tabele 5-7).

Tabela 5: Posamezna področja ekonomske svobode za izbrane države v letu 1980

	Področje I	Področje II	Področje III	Področje IV	Področje V
Albanija	3,9				
Bolgarija	4,5				
Češka					
Madžarska	3,8		6,5	4,3	3,8
Estonija					
Slovenija					
Rusija	1,2		5,7		2,5
Nemčija	4,6	7,7	9,4	8,0	5,2
ZDA	5,2	8,3	9,2	8,1	6,8

*prazen prostor pomeni odsotnost podatkov

Legenda: PI: velikost države: izdatki, davki in podjetja
 PII: pravni sistem in varnost lastninskih pravic
 PIII: dostop do dobrega denarja
 PIV: svoboda mednarodne trgovine
 PV: regulacija kreditov, dela in poslovanja

Vir: Fraser Institute, 2005.

Predstavljene vrednosti indeksov v času tranzicije (Tabela 5) so odraz prevelike vloge države, praktične odsotnosti privatne lastnine in visokih davkov. Značilna je bila visoka stopnja nadzora nad cenami in plačami. Pravni sistem je bil kljub veliki korupciji relativno dober, medtem ko je bila mednarodna menjava močno ovirana (prepoved tujih valut, visoke tarife, odsotnost kapitalskih transakcij ipd.). Podatki za leto 1980 so zelo pomanjkljivi, kljub temu pa lahko na primeru Madžarske in Rusije vidimo, da so tranzicijske države res znatno zaostajale za kapitalističnimi zahodnimi državami v praktično vseh pogledih ekonomske svobode. Nekoliko bolje so se države odrezale na prvem področju, ki meri velikost države v fiskalnem smislu²⁸ (vidimo, da je Bolgarija tu zelo blizu Nemčije). Velikost direktnega vladnega sektorja v bistvu ni bila velika (Sovjetska zveza z nizkim indeksom zelo izstopa predvsem zaradi velike vloge subvencij v takratnem gospodarstvu). Bolj problematična je ta

²⁸ Kot je razvidno iz tabel za prihodnja leta, so se mnoge tranzicijske države z vidika velikosti vlade v fiskalnem smislu (angl. size of government) odrezale celo bolje od nekaterih kapitalističnih gospodarstev (npr. Nemčije).

postala v procesu tranzicije, ko so države z namenom olajševanja socialnih posledic tranzicijsko breme prelagale na svoja pleča. V novejšem času pa se problem navezuje predvsem na razvejeno državo blaginje.

Tabela 6: Posamezna področja ekonomske svobode za izbrane države v letu 1995

	Področje I	Področje II	Področje III	Področje IV	Področje V
Albanija	5,2	4,6	3,3	5,2	4,1
Bolgarija	4,0	5,9	2,0	6,9	4,3
Češka	3,1	6,5	6,0	7,8	5,4
Madžarska	4,7	7,6	6,2	7,1	6,0
Estonija	4,4	6,5	2,3	8,6	6,2
Slovenija	1,8	7,4	3,1	7,1	5,3
Rusija	4,8	3,4	1,3	6,5	4,1
Nemčija	4,4	9,1	9,6	8,2	6,1
ZDA	6,9	8,8	9,8	7,9	8,2

Legenda: PI: velikost države: izdatki, davki in podjetja
 PII: pravni sistem in varnost lastninskih pravic
 PIII: dostop do dobrega denarja
 PIV: svoboda mednarodne trgovine
 PV: regulacija kreditov, dela in poslovanja

Vir: Fraser Institute, 2005.

Na osnovi Tabele 6 in Tabele 7 lahko vidimo splošno tendenco izboljševanja institucionalne kakovosti v procesu tranzicije.

Tabela 7: Posamezna področja ekonomske svobode za izbrane države v letu 2003

	Področje I	Področje II	Področje III	Področje IV	Področje V
Albanija	5,8	4,8	9,3	5,0	5,5
Bolgarija	4,4	4,7	8,8	7,3	6,0
Češka	4,5	6,5	9,0	8,2	6,0
Madžarska	5,8	6,6	9,5	8,4	6,6
Estonija	6,5	7,0	9,7	8,6	7,0
Slovenija	3,0	6,5	8,9	7,3	5,6
Rusija	5,4	4,7	3,8	6,9	4,8
Nemčija	4,4	8,9	9,6	8,7	5,7
ZDA	7,8	7,9	9,8	7,8	7,6

Legenda: PI: velikost države: izdatki, davki in podjetja
 PII: pravni sistem in varnost lastninskih pravic
 PIII: dostop do dobrega denarja
 PIV: svoboda mednarodne trgovine
 PV: regulacija kreditov, dela in poslovanja

Vir: Fraser Institute, 2005.

Pri primerjavi vrednosti indeksov med posameznimi leti lahko opazimo nekaj splošnih značilnosti. Vloga države se vseskozi zmanjšuje in postaja primerljiva z razvitimi državami. Posamezne države so se pri tej oceni že odrezale celo bolje od Nemčije, ki ima velike probleme z visokimi davčnimi stopnjami in razvejeno funkcijo države blaginje. V primerjavi z anglo-ameriškim liberalnim modelom (ZDA) sicer še vedno obstaja prostor za izboljšave. Na področju velikosti vladnega sektorja se v zadnjem času (tako kot na vseh ostalih področjih) najbolje odreže Estonija, ki je med vsemi tranzicijskimi državami uvedla najbolj čist sistem tržnega gospodarstva. Med državami v negativni smeri precej izstopa Slovenija, ki se po tem kazalniku uvršča celo slabše od Rusije, Albanije in Bolgarije. Glavna in nam dobro znana razloga za nizko oceno so visoke mejne davčne stopnje ter še vedno precej velika vloga državnih podjetij.

Na pravnem področju je bil dosežen značilen napredek, čeprav še vedno obstaja potreba po izboljšavah. Strokovnjaki opozarjajo, da se pravo na papirju in v praksi teh držav precej razlikuje in da lastninske pravice niso popolnoma jasne. Vidimo, da mnoge države (zlasti Rusija in Bolgarija) še vedno znatno zaostajajo za razvitimi državami, kot sta npr. Nemčija in ZDA. O pravnem področju bomo še nekoliko več povedali v nadaljevanju.

V zvezi z monetarnim področjem vidimo, da so države večinoma doživele precejšen napredek (še posebej Estonija in Madžarska). Precej dela pa čaka zlasti Rusijo, ki ima velike probleme z inflacijo. Monetarna politika in inflacija sta sicer nasploh dva izmed glavnih tranzicijskih problemov, katerih reševanje zaradi strukturne narave vzrokov zahteva precej časa. V mnogih tranzicijskih državah tudi še vedno poteka proces razvoja kapitalskih in finančnih trgov. Mnogo bank še vedno ni privatiziranih.

Na področju proste mednarodne trgovine so države dosegle velik napredek. Mnogo jih v tem pogledu celo prekaša Nemčijo in ZDA. Najbolj prosto mednarodno trgovino ima Estonija, vendar so druge države le malo zadaj. Problemi se skrivajo v davčnih ovirah, zlasti carinah. Nekoliko večji problemi so izmed predstavljenih držav značilni za Albanijo, ki ima še vedno visoke omejitve za kapitalske transakcije s tujino ter nasploh majhen sektor trgovine.

Nekoliko slabše se tranzicijske države odrežejo na petem področju, ki se nanaša na regulacijo. Večje probleme imajo zlasti Albanija, Rusija in Slovenija. Rusija ima probleme predvsem z minimalnimi plačami in cenovnimi nadzori, Albanija z regulacijo kreditov, Slovenija pa z znanimi administrativnimi ovirami pri ustanavljanju novih podjetij in vplivom ugodnosti za čas brezposelnosti na spodbude za delo.

Glede na to, da je temeljni cilj diplome proučiti pomen pravnega sistema, si pogledjmo ta vidik institucionalne kvalitete še malo bolj podrobno. Indeks kakovosti pravnega sistema, katerega skupne ocene smo že predstavili, sestavlja pet komponent (glej Tabela 8): (I) neodvisnost sodstva, (II) nepristranskost sodišč, (III) zaščita lastninskih pravic, (IV) vmešavanje vojske in (V) integriteta pravnega sistema²⁹. Problemi držav so povezani predvsem s prvimi tremi komponentami. Najslabše ocene na tem področju so dobile Rusija, Bolgarija in Albanija, ki imajo še vedno velike probleme z neodvisnostjo in nepristranskostjo sodstva. Neodvisnost sodstva pomeni, da poteka reševanje sodnih sporov brez vmešavanja države ali političnih strank. O nepristranskosti sodišč pa govorimo, ko posamezniki zaupajo v sodni sistem in lahko prek njega presojujejo legalnost državnih akcij in regulacij. Na tem mestu bodo še potrebne večje izboljšave. Tudi lastninske pravice so še vedno problem, kar še zlasti velja za Rusijo.

Tabela 8: Podrobnejša razčlenitev drugega področja Fraserjevega indeks ekonomske svobode (pravni sistem in varnost lastninskih pravic) za izbrane države v letu 2003

	Področje 2	I	II	III	IV	V
Albanija	4,8		4,1		8,3	3,3
Bolgarija	4,7	2,8	2,7	3	8,3	6,7
Češka	6,5	5,8	3,7	4,8	10	8,3
Madžarska	6,6	6	4,8	5,3	10	6,7
Estonija	7	7,5	6,5	6,2	8,3	6,7
Slovenija	6,5	4,8	5,2	5,8	8,3	8,3
Rusija	4,7	2,5	3	2,8	8,3	6,7
Nemčija	8,9	9	8,7	8,7	10	8,3
ZDA	7,9	7	7,2	8,7	8,3	8,3

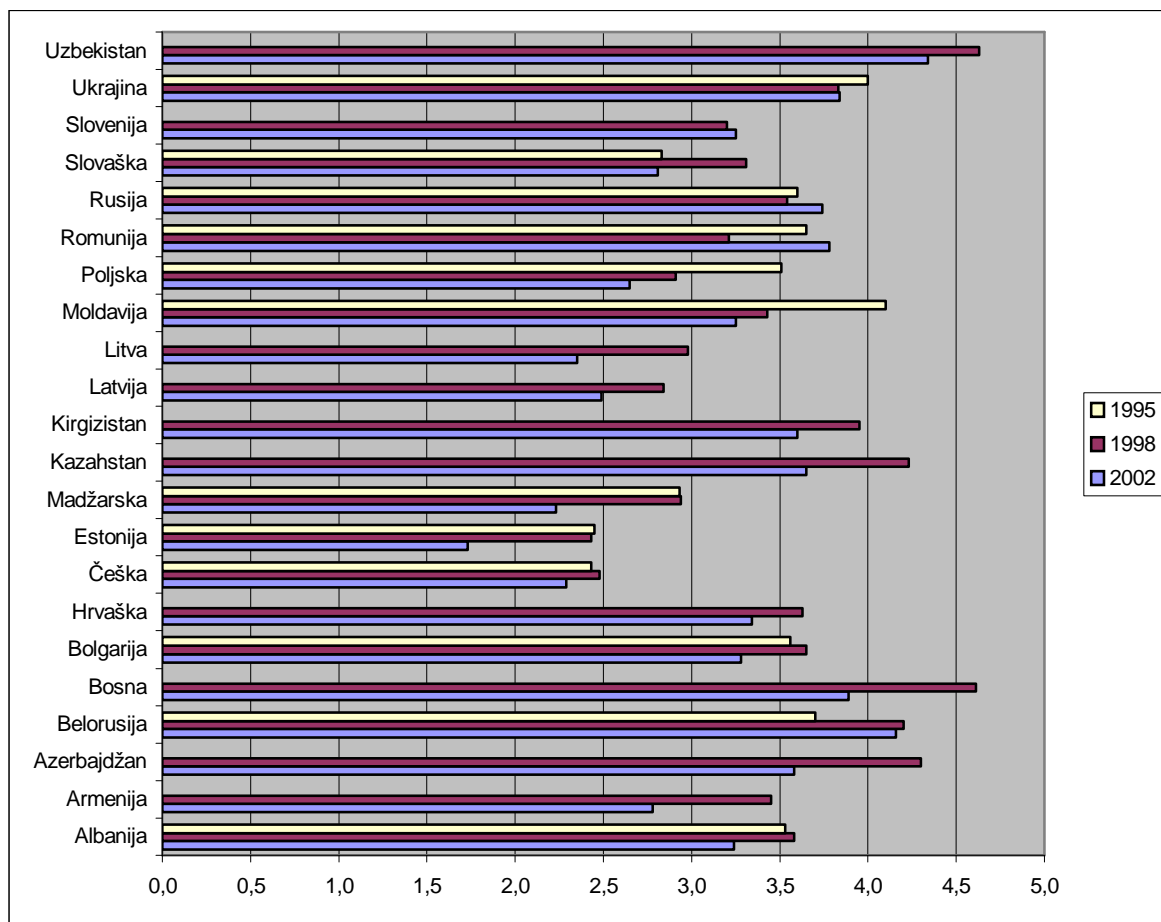
Legenda: Področje 2 – skupna ocena drugega področja fraserjevega indeksa, I – neodvisnost sodstva, II – nepristranskost sodišč, III – zaščita lastninskih pravic, IV – vmešavanje vojske, V – integriteta pravnega sistema.

Vir: Fraser Institute, 2005.

Poglejmo si sedaj še en indeks institucionalne kakovosti – indeks svobode, ki ga objavlja Heritage Foundation. Gre za indeks na osnovi ocen zunanjih ekspertov za deset specifičnih institucionalnih faktorjev: trgovina, davki, državna intervencija, monetarna politika, tuje investicije in kapitalski tokovi, bančništvo in finance, plače in cene, lastninske pravice, regulacija, črni trg. Vrednosti indeksa se gibljejo med 1 in 5, pri čemer nižja vrednost predstavlja gospodarsko okolje in politike, ki so *bolj* spodbudne za ekonomsko svobodo.

²⁹ V nasprotju s prvimi tremi zadnji dve komponenti v razpoložljivi literaturi nista podrobneje predstavljeni, zato o razlogih za razlike med državami na osnovi teh dveh komponent žal ne moremo povedati kaj več. Omenja se le, da sta obe komponenti vzeti iz uveljavljene (vendar pri nas nedosegljive) publikacije International Country Risk Guide, ki ocenjuje politično tveganje v državah razčlenjeno po posameznih postavkah. Šlo naj bi za postavki G (military in politics) in I (law and order).

Slika 4: Indeks svobode (Heritage Foundation Freedom Index) za izbranih 22 tranzicijskih držav

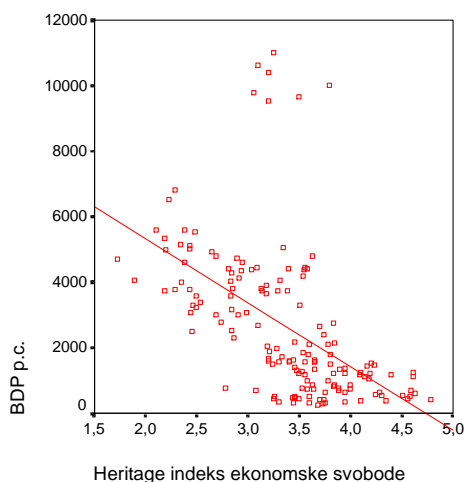

Vir: Index of Economic Freedom, 2006.

Na Sliki 4 vidimo, da imajo največje institucionalne probleme države bivše Sovjetske zveze, med njimi še posebej Uzbekistan, Ukrajina in Belorusija. Najvišjo institucionalno kakovost imajo baltiške države ter države centralne Evrope, kot so Češka, Estonija, Slovaška in Slovenija.

Zanimiva je značilna negativna povezava med obravnavanim indeksom svobode in ravnjo bruto domačega proizvoda na prebivalca (glej Sliko 5, na str. 32). Države, ki imajo relativno višjo kvaliteto institucij, so v povprečju tudi relativno bolj razvite oz bogate.

Slika 5: Razsevni diagram med BDP p.c. in Heritage indeksom ekonomske svobode za obravnavanih 22 držav v obdobju 1995-2002³⁰

Vir: Lastni izračuni v SPSS, 2006.

Tabela 9: Korelacijska matrika za BDP p.c. in Heritage indeks ekonomske svobode za obravnavanih 22 držav v obdobju 1995-2002

Correlations			
		gdp per capita	Heritage indeks (celotna ocena)
gdp per capita	Pearson Correlation	1	-,537**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	174	157
Heritage indeks (celotna ocena)	Pearson Correlation	-,537**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	157	158

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Vir: Lastni izračuni v SPSS, 2006.

Slika 5 in izračunani koeficient korelacije v Tabeli 9 sta oba zelo ilustrativna, saj jasno kažeta, da med institucijami in BDP p. c. povezava res obstaja. Moram pa pri tem bralca opozoriti na dvoje: (1) opažena povezava je lahko odraz drugih, posrednih vplivov; (2) preko korelacije še ne moremo povedati, kaj je vzrok in kaj posledica. Možno je, da je povezava prisotna, ker ekonomska svoboda povzroča gospodarsko rast, vendar je možno tudi, da gospodarska rast povzroča svobodo. Morda pa obe spremenljivki celo določa nek tretji, nam skriti faktor. V novejšem času so sicer številni ekonomisti skušali ugotoviti dejansko smer kavzalnosti. Njihove raziskave kažejo, da poteka direktna kavzalnost v smeri od ravni ekonomske svobode h gospodarski rasti. Tudi Dawson (2003) je prišel z uporabo Grangerjevega testa kavzalnosti do enake ugotovitve, pri tem pa je odkril še, da ekonomska svoboda bolj vpliva na investicije kot pa direktno na rast, kar kaže na pomen investicij kot kanala med ekonomsko svobodo in

³⁰ Gre za naslednje države: Albanija, Armenija, Azerbajdžan, Belorusija, Bosna in Hercegovina, Bolgarija, Hrvaška, Češka, Estonija, Madžarska, Kazahstan, Kirgizistan, Latvija, Litva, Moldavija, Poljska, Romunija, Rusija, Slovaška, Slovenija, Ukrajina, Uzbekistan.

gospodarsko rastjo. Smer kavzalnosti potrjujejo tudi raziskave na ravni podjetij. Kjer so lastninske pravice varnejše, podjetja mnogo več investirajo. Posledično je višja tudi gospodarska rast (Johnson, McMillan, Woodruff, 2002). Ob večji zanesljivosti pogodb imajo podjetja tudi nižje transakcijske stroške, kar pomeni, da bo več aktivnosti ekonomsko upravičenih. Varnejše lastninske pravice nasploh povečujejo motivacijo posameznikov za udeleževanje v donosnih dejavnostih, saj le-ti vedo, da bodo prisluženo tudi obdržali. V razmerah dobre definiranosti obveznosti in pravic podjetja tudi lažje pridobivajo kredite, kar je zopet pozitivno povezano z njihovo investicijsko dejavnostjo in nadalje tudi z gospodarsko rastjo. Ob upoštevanju v ekonomski literaturi potrjene smeri kavzalnosti med institucijami in rastjo bom zato v poglavju, kjer bom s pomočjo ekonometrične analize skušal določiti čisti vpliv institucij (oz. pravnega sistema), vzel institucije kot neodvisno spremenljivko.

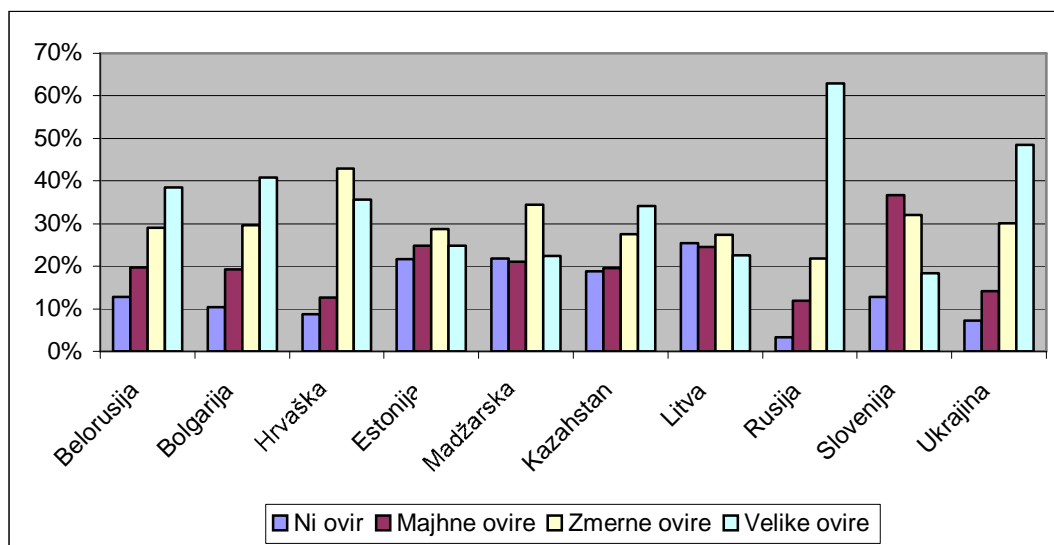
4.2 Značilnosti poslovnega okolja podjetij

Do sedaj smo spoznali kakovost institucionalnega okolja tranzicijskih držav prek različnih indeksov, ki jih razvijajo mednarodne organizacije. Toda eno je ocena institucionalnega okolja s strani zunanjih strokovnjakov, drugo pa, kako podjetja to okolje dejansko občutijo. V nadaljevanju zato prikazujem še dojetje institucionalnega okolja s strani podjetij s posebnim poudarkom na pravu. Poslovno okolje podjetij v tranzicijskih državah bomo spoznali prek ankete, ki jo razvijata Svetovna Banka (World Bank) in Evropska banka za obnovo in razvoj (EBRD). Anketa, imenovana BEEPS (The Business Environment and Enterprise Performance Survey) je v letih 1999-2000 v tranzicijskih državah zajela več kot 4000 podjetij. Temelji na intervjujih managerjev in lastnikov podjetij ter predstavlja njihove poglede na kakovost in omejitve poslovnega okolja, korupcijo, varnost lastnine ter ostale značilnosti širokega spektra odnosov med podjetji in državo. Tranzicijske države so v zadnjih letih dosegle ogromen napredek pri strukturnih in institucionalnih reformah, kljub temu pa se kvaliteta poslovnega okolja med državami še vedno precej razlikuje.

4.2.1 Splošne značilnosti poslovnega okolja podjetij

Podjetja v tranzicijskih državah se še vedno soočajo s precejšnjimi ovirami, ki jim jih povzroča nestabilnost vladnih politik (angl. policy instability) in ob tem izražajo močno željo po večji udeležbi pri sprejemanju vladnih ukrepov, ki vplivajo na njihovo poslovanje (glej Sliko 6). Izboljšave na področju stabilnosti vladnih politik so pomembne, saj rezultati raziskave, ki so jo izvedli Brunetti, Kisunko in Weder (1997) za obdobje 1993-95 na primer kažejo, da so pričakovanja o presenečenjih zaradi nenadnih sprememb s strani vlade tudi glavna determinanta odločanja tujih investitorjev. Spremenljivka stabilnosti politik v njihovem modelu pojasni kar 66 odstotkov variacije v neposrednih tujih investicijah med državami, kar potrjuje pričakovanja, da so tuji investitorji zelo občutljivi za institucionalno negotovost.

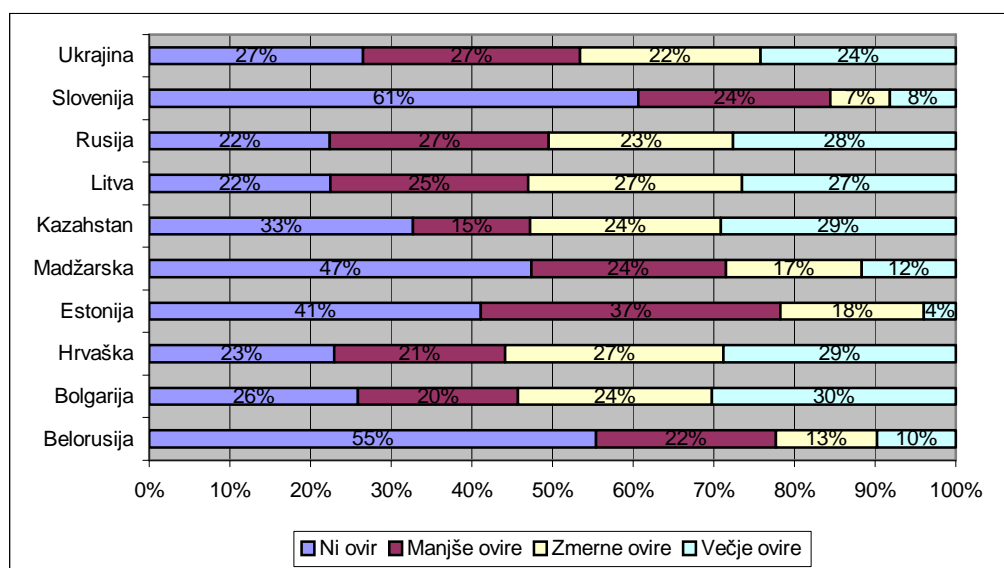
Slika 6: Odgovor podjetij na vprašanje, kako resne so ovire, ki jim jih predstavlja nestabilnost vladnih politik (angl. policy instability)

Vir: BEEPS, 2000.

Pomembni element poslovnega okolja podjetij v tranzicijskih državah je korupcija, ki spodkopava demokratične institucije, zavira gospodarski razvoj in prispeva k politični nestabilnosti. Korupcija izpodkopava temelje demokratičnih institucij prek izkrivljanja volilnih procesov, preprečevanja vladavine prava in ustvarjanja birokracije, katere glavni namen obstoja je pobiranje podkupnin. Gospodarski razvoj je oviran, ker korupcija odvrča tuje investitorje, majhna podjetja v državi pa pogosto niso sposobna premagati začetnih stroškov, ki jih korupcija terja. Zaradi tega so investicije nižje, posledično pa je nižja tudi gospodarska rast.

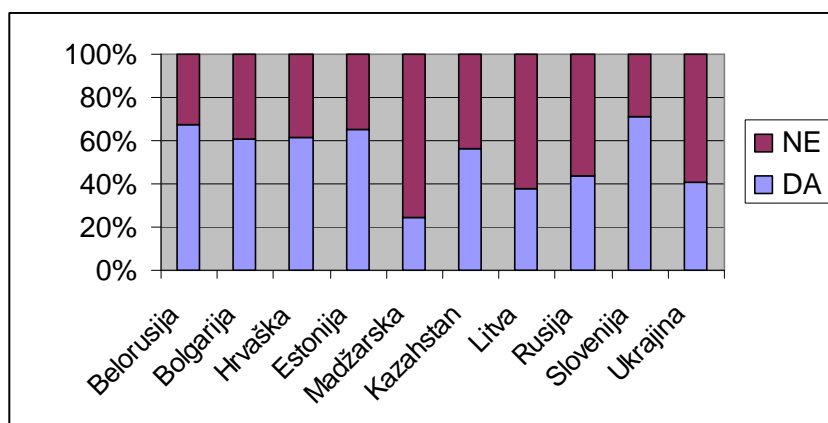
Slika 7: Odgovor podjetij na vprašanje, kako velike so ovire v njihovem poslovnem okolju, ki jih predstavlja korupcija

Vir: BEEPS, 2000.

Na Sliki 7 vidimo, da se države še vedno soočajo s precejšnjimi problemi korupcije. Slovenija se na tem področju odreže najboljše, saj kar 61% anketiranih podjetij trdi, da jim korupcija ne predstavlja ovir. Večje probleme imajo predvsem Rusija, Litva, Ukrajina in Hrvaška. Očitno korupcija povzroča podjetjem precejšnje težave, saj so v večini držav podjetja v splošnem pripravljena plačati višje davke z namenom njenega odpravljanja (glej Sliko 8). Vendar pa te pripravljenosti plačila ne moremo enostavno povezati z resnostjo problema, saj npr. slovenska podjetja izkazujejo praktično največjo pripravljenost, kljub temu, da poročajo relativno najmanjše probleme korupcije.

Slika 8: Odgovor podjetij na vprašanje, če bi bili pripravljene plačati višje davke z namenom odprave korupcije

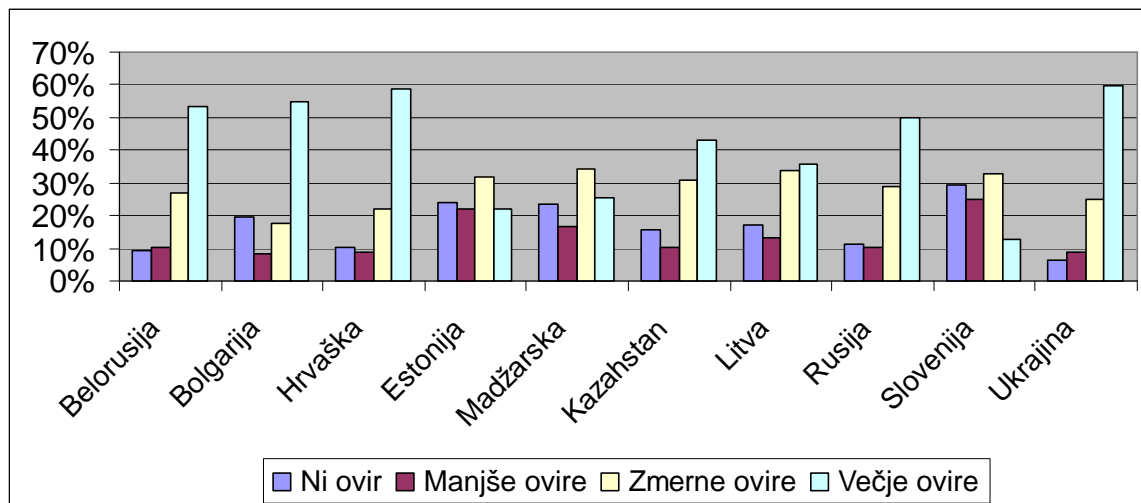

Vir: BEEPS, 2000.

Dostopnost do finančnih virov je s strani številnih podjetij javljena kot ena glavnih ovir pri njihovi podjetniški dejavnosti. Kljub temu so se skozi zadnja leta ovire zmanjševale. Stroški financiranja so videti večja ovira kot ostale omejitve glede zavarovanja pridobljenih sredstev, vendar so v obdobju 1999 do 2002 tudi ti upadli, kar je povezano z nadaljnjimi reformami bančnega sektorja in rastjo razpoložljivih kreditov. Obstaja močna povezava med uspešnostjo podjetij in njihovim dostopom do finančnih virov, čeprav je nejasno, kateri dejavnik vodih k kateremu. Bolj dinamična podjetja, ki reinvestirajo dobiček, v splošnem javljajo manj ovir pri dostopu do finančnih virov. Uspešna podjetja se tudi pogosteje poslužujejo zunanjega financiranja, dospelost njihovih kreditov je daljša in dejanski stroški financiranja so nižji. Možna razlaga je racionalna alokacija kreditov ob kateri imajo manj uspešna podjetja večje težave pri pridobivanju zunanjih finančnih sredstev. Druga možna razlaga pa je, da so podjetja s težjim dostopom do financ manj uspešna. V tem primeru bi odprava finančnih ovir izboljšala njihovo poslovanje. Ugotovitve ankete BEEPS tudi kažejo, da so podjetja, ki javljajo največje finančne ovire, privatna podjetja, podjetja brez tujega partnerja, tista zunaj glavnih mest ter mikro in majhna podjetja. Kaže se pomen nadaljnega razvoja finančnega sektorja, ki bo zmanjšal ovire manjšim podjetjem ter podjetjem na ruralnih področjih. To bo seveda terjalo določen čas. Te ugotovitve tudi poudarjajo pomen finančnih programov, usmerjenih k manjšim podjetjem in tistim, lociranim izven glavnih mest (Transition Report, 2005).

Na Sliki 9 vidimo, da so problemi dostopnosti do finančnih virov še posebej izraziti na Hrvaškem, v Bolgariji, Belorusiji in Ukrajini. Najmanj ovir imajo podjetja v Estoniji, Litvi, Sloveniji in na Madžarskem. Slednje so države, za katere smo na prejšnjih straneh ugotovili tudi relativno višjo varnost lastninskih pravic in boljšo kakovost pravnega sistema nasploh. Spet se nam razkriva ogromen pomen prava. Dobro pravno okolje namreč varuje potencialne investitorje pred zlorabo s strani podjetij in tako povečuje njihovo pripravljenost ponuditi finančna sredstva, s čimer raste tudi obseg finančnih trgov (La Porta et al., 1997).

Slika 9: Odgovor podjetij na vprašanje, kako problematične so ovire na področju financiranja

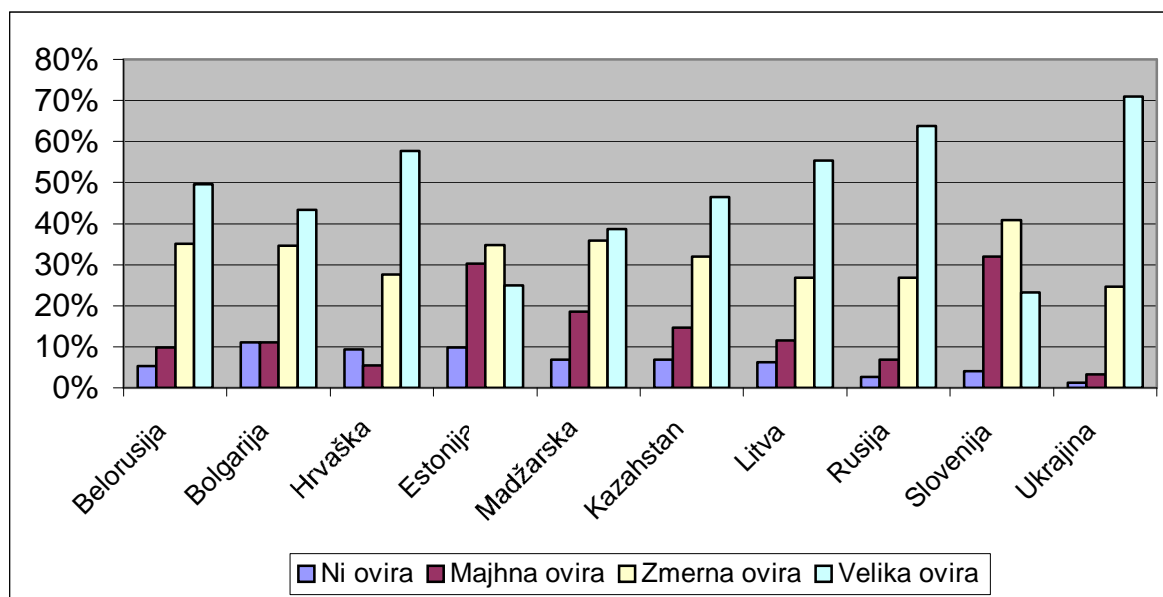

Vir: BEEPS, 2000.

Davčni sistemi v tranzicijskih državah so v preteklih letih doživeli številne spremembe. Kljub temu v nekaterih državah davčna administracija ostaja glavni vir korupcije in neučinkovitosti. Na Sliki 10 vidimo, da podjetja v davkih večinoma vidijo veliko oviro. Odnos do davkov je v tranzicijskih državah v splošnem podoben le-temu v razvitih zahodnih državah. Pri ocenjevanju davčnega bremena se je namreč treba zavedati, da podjetja v njem vidijo čisto oviro, saj ignorirajo koristi davčnega sistema v obliki javnih storitev (zdravstvo, izobraževanje idr.). Podjetja, ki reinvestirajo dobiček vidijo v davkih večje breme, kar je verjetno posledica dejstva, da bolj donosna podjetja tudi več prispevajo v davčno blagajno. Zanimivo je tudi, da se v tranzicijskih državah nad davčnimi bremenimi bolj pritožujejo mikro in majhna podjetja kot pa velika, kar osvetljuje dejstvo, da je davčni režim za majhna podjetja težko breme, še posebej v odsotnosti primerne dostopa do finančnih virov. Na Sliki 10 vidimo, da davki predstavljajo največje ovire podjetjem v Ukrajini, Rusiji in na Hrvaškem. Najmanj ovir poročajo estonska podjetja. Tudi Slovenija se tu odreže relativno dobro, kar je glede na višino davčnih stopenj v Sloveniji, o kateri smo pisali že pri Fraserjevem indeksu, presenetljivo.

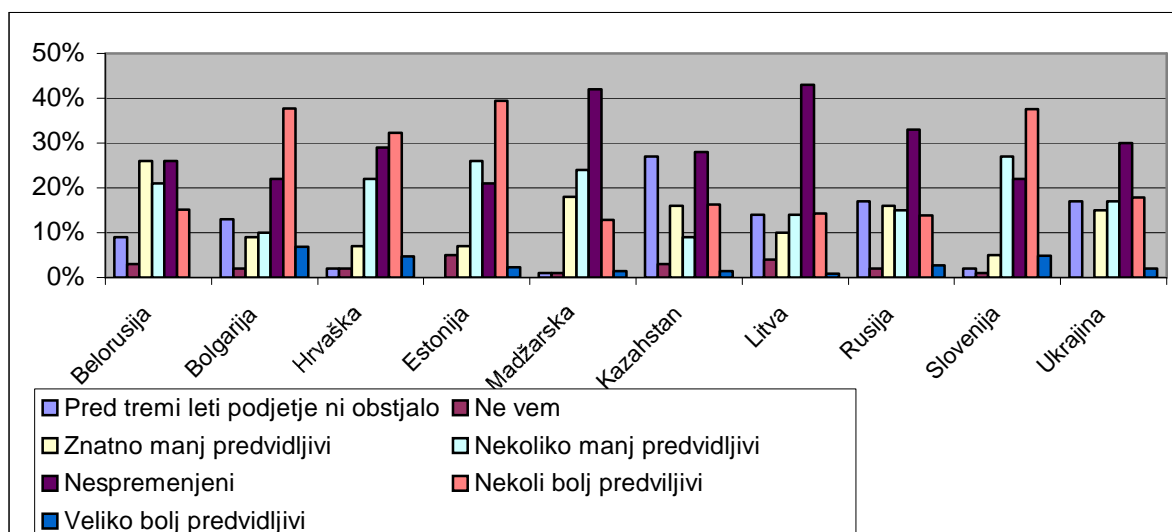
Slika 10: Odgovor podjetij na vprašanje, kako problematične so ovire, ki jim jih predstavljajo davki

Vir: BEEPS, 2000.

V splošnem rezultati kažejo, da so se v zadnjih letih omejitve v poslovnem okolju zmanjšale. Na Sliki 11 vidimo, da se je predvidljivost poslovnega okolja za večino podjetij v zadnjih treh letih do leta 2000 izboljšala, še posebej v Estoniji, Sloveniji in Bolgariji.

Slika 11: Odgovor podjetij na vprašanje, kako so se v zadnjih treh letih spremenili dejavniki poslovnega okolja, ki s nanašajo na zakone, regulacije in politike

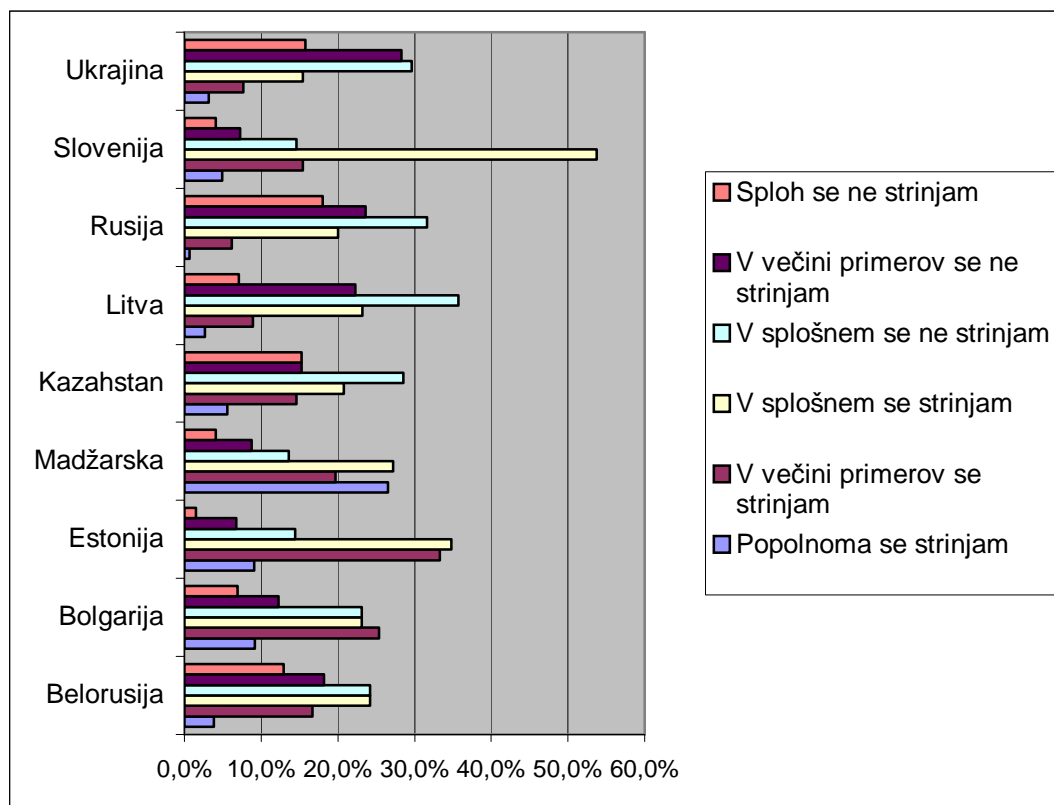
Vir: BEEPS, 2000.

Ko tranzicijske države izboljšujejo kakovost svojih institucij in doživljajo višjo rast bruto domačega proizvoda, se bodo postopoma začele srečevati s podobnimi težavami kot razvita tržna gospodarstva (npr. z nefleksibilnostjo trga dela). Še vedno jih sicer čaka precejšnja pot do razvitih tržnih gospodarstev. Kot smo ugotovili, so največjim oviram podvržena mikro in majhna podjetja, ki pa imajo največji potencial za ustvarjanje rasti. V splošnem so največji dosežek dosegle baltske države in države centralne Evrope, kar je predvsem posledica uspešnosti reform ob pridruževanju k EU. Za države Jugovzhodne Evrope bo morda pomembna spodbuda k nadaljnjim reformam proces pridruževanja k EU, ki bo povečal zunanje spodbude za nadaljnje tržne reforme. V azijskih državah je bil razvoj koncentriran v državah, najbolj naklonjenim demokraciji in tržno orientiranim institucijam. V zadnjem času se kaže manjša naklonjenost demokratičnim in tržnim reformam v Rusiji in tudi v širši centralni Aziji. Žal se tudi reformam naklonjene države v tej regiji srečujejo z močnimi političnimi nasprotovanji s strani privilegiranih elit in razdvojenega prebivalstva. Potrebne so nadaljnje izboljšave v poslovnem okolju, ki bodo spodbudile investicije in inovacije (Transition Report, 2005).

4.2.2 Kvaliteta pravnega sistema

Sedaj si pogledajmo še, kako podjetja vidijo različne vidike pravnega sistema. Zaradi izjemnega pomena prava je prav, da mu posvetimo posebno poglavje. Kot vemo, je možnost pridobivanja lastnine, bodisi v obliki dohodka in investicij bodisi nakupov, gonilna sila tržnega gospodarstva. Večja, ko bo zaščita lastnine, večja bo udeležba posameznikov v ekonomskih aktivnostih in večja bo tendenca h gospodarski rasti. Ugotovitve na podlagi BEEPS kažejo, da tranzicijske države v splošnem zelo zaostajajo za razvitimi tržnimi gospodarstvi glede varovanja privatne lastnine. Slabi zaščiti lastninskih pravic so mnogo bolj od ostalih podvržena nova privatna podjetja in izvozniki, še zlasti to velja za podjetja, ki ponovno investirajo dobiček. Podjetja v državni lasti so mnogo manj podvržena tovrstnim problemom, kar nakazuje na njihov privilegiran položaj. Tu gre za bistven odklon od razvitih tržnih gospodarstev, kjer je institucionalni položaj privatnih in državnih podjetij v glavnem enakovreden. Pred državami je torej naloga izboljšanja varstva lastninskih pravic z namenom izboljšanja položaja podjetij, ki so gonilo rasti. Na ta način bodo donosna podjetja spodbujena k ponovnemu investiranju dobičkov ter širjenju njihovega poslovanja, kar bo imelo pozitivne posledice za uspešnost tranzicijskih gospodarstev. Kot vidimo na Sliki 12, so države še daleč od dneva, ko se bo lahko vsak popolnoma zanesel na varnost svoje privatne lastnine.

Slika 12: Odgovor podjetij na vprašanje, v kolikšni meri se strinjajo, da bo pravni sistem varoval pogodbe in lastninske pravice

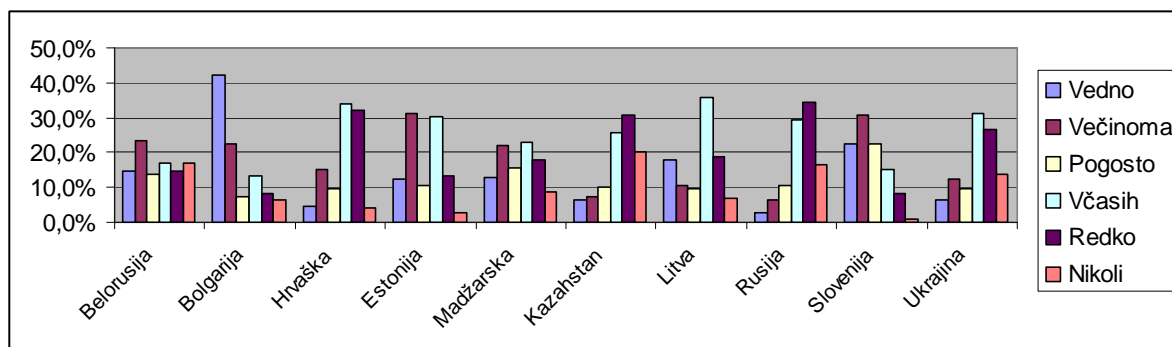

Vir: BEEPS, 2000.

Varnost pogodb in lastnine je najvišja v Estoniji, na Madžarskem in v Sloveniji, najslabša pa je v Ukrajini, Rusiji in Kazahstanu. Izboljšave na področju varstva pogodb in lastninskih pravic so pomembne, saj v razmerah visoke verjetnosti zavrnitve pogodb in ekspropriacije racionalni posamezniki diskontirajo prihodnje tokove od investicij po višji stopnji, kar ceteris paribus vodi k nižjim agregatnim investicijam in počasnejši gospodarski rasti.

Da zakoni dosežejo svoj namen, je pomembno tudi učinkovito delovanje sodnega sistema. Kot smo spoznali pri teoretičnem obravnavanju ekonomske analize prava, je učinkovit sodni sistem ključen za uspešno odvrčanje fizičnih in pravnih oseb od družbeno neželenih dejanj. V primeru, ko ni jasno ali bodo sodišča sposobna uveljaviti svoje odločitve, obstaja nejasnost glede kaznovanja, kar zmanjšuje učinkovitost zastraševalne vloge zakonov in vnaša negotovost v poslovanje podjetij. Na Sliki 13 (str. 40) lahko vidimo, da je ta problem v mnogih državah še vedno precej velik. Največji je v Rusiji, Ukrajini in Kazahstanu. Tudi Hrvaška se odreže relativno slabo. Problemi so najmanjši v Bolgariji, Estoniji, Sloveniji in na Madžarskem. Izjemno dober rezultat Bolgarije, kjer kar prek 40% podjetij izjavlja, da so sodišča vedno sposobna uveljaviti svoje odločitve, je vsekakor presenetljiv.

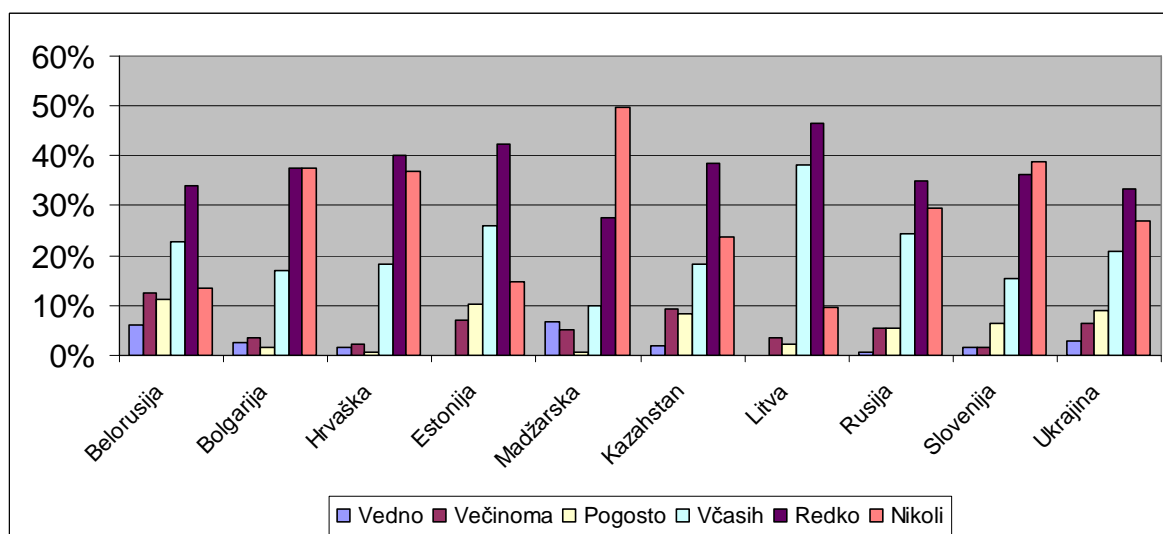
Slika 13: Odgovor podjetij na vprašanje, kako pogosto so sodišča pri reševanju poslovnih sporov sposobna uveljaviti svoje odločitve

Vir: BEEPS, 2000.

V tranzicijskih država je prisoten tudi velik problem sodnih zaostankov. Na Sliki 14 vidimo, da so porazdelitve odgovorov zelo asimetrične v levo. Prevladujejo odgovori, da so sodišča pri svojem delu le redko ali pa nikoli hitra. Kot vidimo na Sliki 14, še več pa iz vsakdanje prakse, tudi Slovenija pri tem problemu ni nobena izjema in se odreže zelo slabo.

Slika 14 : Odgovor podjetij na vprašanje, kako pogosto je za sodišča značilno *hitro* reševanje poslovnih sporov

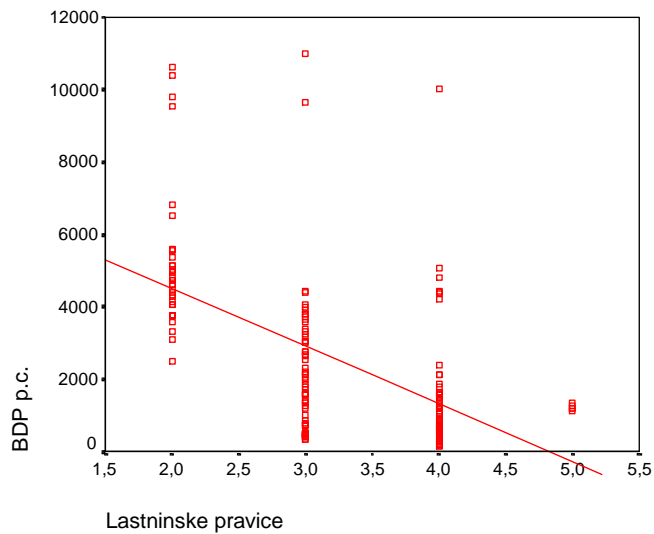

Vir: BEEPS, 2000.

Slika 15 kaže povezavo med varnostjo lastninskih pravic³¹, merjeno na osnovi transparentnosti, neodvisnosti in učinkovitosti sodnega sistema ter bogastvom, merjenim na osnovi BDP na prebivalca. V ozadju močne povezave med spremenljivkama naj bi bilo dejstvo, da močno sodstvo spodbuja podporo lastninskim pravicam, kapital pa se na dolgi rok akumulira tam, kjer ima zagotovljeno učinkovito zaščito (Hoskins, Eiras, 2002, str. 39).

³¹ Gre za eno izmed 10 kategorij Heritage indeksa ekonomske svobode. Indeks varnosti lastninskih pravic lahko zavzame vrednosti od 1 do 5. Višja vrednost indeksa označuje *manjšo* gotovost pravne varnosti lastnine in posledično večjo verjetnost njene zlorabe.

Slika 15: Povezava med BDP p.c. in varnostjo lastnine³² za vzorec proučevanih 22 tranzicijskih držav v obdobju 1995-2002

Vir: Lastni izračuni v SPSS, 2006.

Pravni sistem je povezan tudi z vodenjem in obvladovanjem družb (angl. corporate governance), ki po opredelitvi OECD zajema množico odnosov med managementom, delničarji, zaposlenimi ter ostalimi osebami, povezanimi s podjetjem (angl. stakeholders). Zagotavlja strukturo, skozi katero so postavljeni cilji podjetja ter določeni načini njihove uresničitve in kontrole. Sistem vodenja in obvladovanja družb je ključen za privabljanje investicij. Dobro vodena podjetja namreč pridobivajo finančna sredstva po nižjih stroških, saj za investitorje predstavljajo manjše tveganje. Še posebno nedavni finančni škandali kažejo, da slabo vodena podjetja ne izpostavljajo tveganju le investitorjev in delničarjev, pač pa tudi zaposlene, upokojujence, upnike, potrošnike in ponudnike.

Evropska banka za obnovo in razvoj je med tranzicijskimi podjetji izvedla obsežno anketo z namenom ocenitve kvalitete zakonov in regulacij, povezanih z vodenjem družb³³. 27 držav so razvrstili v pet skupin glede na skladnost njihove zakonodaje in regulacije z mednarodnimi standardi (glej Tabelo 10, na str. 42).

³² Neobičajna oblika razsevnega grafikona je posledica dejstva, da vrednosti indeksa lastninskih pravic niso zvezne. Vidimo tudi, da množica točk bistveno odstopa od vrisane regresijske premice. Te točke pripadajo Sloveniji, ki ima v primerjavi z ostalimi državami relativno visok BDP per capita.

³³ Ocenjenih je bilo pet področij: pravice delničarjev, enakovredno obravnavanje vseh delničarjev, vloga s podjetjem povezanih oseb v vodenju družb, objava informacij in transparentnost, odgovornost uprave.

Tabela 10: Stopnja skladnosti vodenja in obvladovanja družb z mednarodnimi standardi

Zelo visoka skladnost	Visoka skladnost	Srednja skladnost	Nizka skladnost	Zelo nizka skladnost
	Armenija	Albanija	Bosna in Hercegovina	Azerbajdžan
	Makedonija	Bolgarija	Georgija	Belorusija
	Madžarska	Hrvaška	Romunija	Tajikistan
	Kazahstan	Češka	Turkmenistan	Ukrajina
	Latvija	Estonija		
	Litva	Kirgizistan		
	Moldavija	Srbija in Črna gora		
	Poljska	Slovaška		
	Rusija	Slovenija		
		Uzbekistan		

Vir: Transition Report, 2005.

V skupino z visoko skladnostjo je bilo uvrščenih devet držav, od katerih ima najvišjo stopnjo skladnosti Makedonija. Sledijo ji Kazahstan, Madžarska in Litva. V skupino srednje skladnosti je bilo uvrščenih deset držav. Omeniti je potrebno, da ima med državami centralne vzhodne Evrope in Baltika najnižjo stopnjo skladnosti Slovenija. Njene posebne slabosti se nanašajo na razkritje informacij in transparentnost. Te slabosti so v bistvu tudi glavni problem ostalih držav, obstajajo pa tudi problemi, povezani z zaščito manjšinskih delničarjev. Države z nizko skladnostjo se soočajo z resno pomanjkljivo zakonodajo. Bosna in Romunija potrebuje izboljšave pri razkritjih in transparentnosti. Turkmenistan na primer potrebuje izboljšave v odgovornosti uprave in zaščite manjšinskih delničarjev. Prav tako zakon tudi ne zahteva priprave računov na konsolidirani osnovi. V skupino zelo nizke skladnosti so bile uvrščene štiri države, ki po mnenju strokovnjakov nujno potrebujejo reformo pravnega sistema. Tajikistan je med vsemi državami regije na dnu lestvice, predvsem zaradi nezaščitenosti manjšinskih delničarjev. Belorusija ima resne probleme z razkritji informacij. Ukrajina se srečuje s problemi odgovornosti uprave, transparentnosti in zaščite delničarjev. V Azerbajdžanu pa so zaradi nezadostne transparentnosti veliki problemi s korupcijo in konflikti interesov (Transition Report, 2005).

Pregled kakovosti pravnega sistema ponovno potrjuje dejstvo, da so največje zvezde tranzicije države centralno-vzhodne Evrope: Estonija, Slovenija, Poljska, Češka, Slovaška in Madžarska. Te države imajo izmed vseh tranzicijskih držav najbolj varne lastninske pravice ter si pridobivajo sloves dinamičnih in podjetjem prijaznih gospodarstev. Vendar pa njihov rezultat ni odličen in so še potrebne izboljšave. Podjetja namreč še vedno niso popolnoma prepričana v varnost svojih lastninskih pravic. Problem pravnega sistema v teh državah ostaja tudi počasnost sodnih procesov – problem, o katerem veliko slišimo tudi v Sloveniji. Precej slabšo kakovost pravnega sistema smo ugotovili za jugovzhodne države in države nekdanje Sovjetske zveze. Te države čaka še pomembna naloga izboljševanja varnosti lastninskih pravic in nepristranskosti sodišč. Ob v ekonomski teoriji potrjeni povezavi med varnostjo lastninskih pravic in investicijami, bi morala biti to njihova prioriteta naloga, če želijo te države na dolgi rok izboljšati gospodarsko rast in s tem blaginjo svojih državljanov.

4.3 Empirične raziskave v retrospektivi

V preteklosti so raziskave skušale pojasniti razlike v rasti tranzicijskih držav v glavnem na osnovi treh skupin pojasnjevalnih faktorjev: makroekonomskih spremenljivk (npr. inflacija, velikost proračunskega primanjkljaja), spremenljivk, ki opisujejo strukturne reforme (zlasti liberalizacija in privatizacija), ter spremenljivk, ki opisujejo začetne razmere (npr. vojne, notranji konflikti). Upoštevanje institucij kot posebne spremenljivke je bilo omejeno le na posamezne bivariatne korelacijske analize, vendar pa je vse bolj postajalo jasno, da institucionalne značilnosti pomembno opredeljujejo delovanje gospodarstev. Barro in Sala-i-Martin (1995) sta v svojem pionirskem delu v analizo gospodarske rasti vključila kot posebno spremenljivko politično nestabilnost in prišla do ugotovitve, da povečanje politične nestabilnosti za en standardni odklon od povprečja njunega vzorca 97 držav zmanjša gospodarsko rast za cele 0.4 odstotne točke na leto. To je spodbudilo razvoj številnih drugih raziskav, ki so med drugim pokazale velik pomen pravnega sistema pri pojasnjevanju razlik v gospodarski uspešnosti tranzicijskih držav.

Regresije, ki so jih izvedli Brunetti, Kisunko in Weder (1997) kažejo, da sta varnost lastninskih pravic in politična stabilnost še posebej pomembna za gospodarsko rast tranzicijskih držav. Povezava ostalih institucionalnih indikatorjev (predvidljivost pravic, zanesljivost sodstva, odsotnost korupcije) z rastjo je nekoliko manj jasna. Koeficienti teh spremenljivk so imeli vedno predvidene predznake, vendar pa niso bili statistično značilni v vseh specifikacijah modela. V skupnem pa rezultati analize omenjenih avtorjev kažejo, da je zagotovitev zanesljivega institucionalnega okvira lahko pomemben predpogoj za uspešno tranzicijo in izboljšanje gospodarske uspešnosti nekdanjih planskih gospodarstev.

Grigorian in Martinez (2000) sta analizirala 27 držav v razvoju iz Azije in Latinske Amerike v obdobju 1982-97. Ugotovila sta značilni pomen institucionalne kvalitete in pravnih indikatorjev za industrijsko rast proučevanih držav. Pokazala sta, da razvoj pravnega sistema in regulacijskega okvira, izboljševanje nadzora izvrševanja pogodb ter odstranjevanje administrativnih omejitev v poslovnem okolju povečujejo znesek investicij in izboljšujejo učinkovitost alokacije resursov. Kljub temu, da avtorja zaradi slabe kakovosti podatkov nista zajela tranzicijskih držav, hipotetično sklepata, da naj bi bil učinek omenjenih izboljšav v tranzicijskih državah še mnogo večji.

Havrylyshyn in Van Rooden (2000) sta raziskala 25 tranzicijskih držav centralne in vzhodne Evrope, Baltika in nekdanje Sovjetske zveze za obdobje 1991-98. Avtorja ugotavljata, da je institucionalni razvoj pomemben, vendar pa so najpomembnejša faktorja pri pojasnjevanju razvoja tranzicijskih držav makroekonomske politike in strukturne reforme. Slednja faktorja naj bi skupaj pojasnila kar 90 odstotkov variacije v modelu. Avtorja pravita, da dobre ekonomske politike ostajajo dominantna statistična determinanta rasti v tranzicijskih državah, kar še posebej velja, če indikatorje ekonomske svobode ali ekonomske liberalizacije ožje interpretiramo kot posledice vladnih politik in ne institucionalnega razvoja. Brunetti, Kisunko

in Weder (1997a) sicer ugotavljajo, da postanejo institucije pomembnejša determinanta rasti v tranzicijskih državah, ko je enkrat že dosežena določena stopnja makroekonomske stabilizacije.

Velika debata med ekonomisti je bila tudi glede pomena začetnih razmer v tranzicijskih državah. Medtem ko so nekateri našli močan vpliv začetnih pogojev, pa so drugi prišli do ugotovitve, da ti učinki upadajo skozi čas. Havrylyshyn et al. (1999) tako ugotavljajo, da so lahko katerikoli negativni učinki začetnih razmer enostavno kompenzirani prek nekoliko hitrejšega napredka reform. Negativni učinki začetne in hitre liberalizacije naj bi bil več kot kompenzirani s časovno odloženimi pozitivnimi učinki. Do podobnega sklepa so prišli tudi Berg et al. (1999), ki poudarjajo pomen hitre liberalizacije za gospodarsko rast. V njihovem modelu so bila razmerja med začetnimi pogoji in spremenljivkami, ki izražajo vladne politike, v splošnem neznčilna. Glavni učinek slednjih je ostajal v glavnem nespremenjen. Njihovi rezultati kažejo na bistven pomen liberalizacije in strukturnih reform kot primarne gonilne sile v procesu okrevanja in kot glavno determinanto meddržavnih razlik. Hitrejša liberalizacija, tem bolje, kar naj bi veljajo celo v primeru neugodnih začetnih pogojev. Gre za ugotovitve, ki močno podpirajo radikalni pristop k reformam.

Na relativno velik pomen pravnega sistema znotraj institucionalnega okvira opozarja Barro (2000), ki ugotavlja, da je za države, ki imajo šibke institucije (malo demokracije in malo vladavine prava), porast demokracije za stimuliranje gospodarske rasti in investicij manj pomembna od ekspanzije vladavine prava. Barro pravi, da ni videti, da bi imela demokracija močno direktno vlogo pri povečevanju vladavine prava. Posledično ne bi smeli trditi, da je demokracija kritična za rast zato, ker naj bi bila predpogoj vladavine prava. Avtor se kritično obrača k politikam razvitih držav, ki manj razvitim državam venomer predpisujejo, naj vlagajo napore v demokracijo. Problem po njegovem mnenju ni v tem, da bi demokracija škodovala ekonomski uspešnosti, pač pa v tem, da bo imela le majhen učinek. Revne države naj tako svoj napor raje vlagajo v vzpostavljanje vladavine prava oz. lastninskih pravic in svobodnih trgov. To so po raziskavi sodeč namreč institucionalne lastnosti, ki so najpomembnejše za gospodarsko uspešnost. Barro tudi ugotavlja, da na dolgi rok vladavina prava prek spodbujanja gospodarskega razvoja ustvarja vzdržljivo demokracijo. Tudi, če je demokracija njihov glavni cilj, naj bi bilo tako najbolje, da se države posvečajo vzpostavljanju vladavine prava, varstva lastninskih pravic ter svobodnih trgov in manj »romantiki demokracije« (Barro, 2000).

Empirične raziskave torej kažejo, da je pravni sistem zelo pomembna determinanta gospodarske uspešnosti tranzicijskih držav, vendar pa zaradi narave svojih gospodarstev tranzicijske države še vedno potrebujejo tisto, kar Brunetti, Kisunko in Weder (1997) opišejo kot »to get the prices right and keep them stable«.

4.4 Ekonometrična analiza

V prejšnjih poglavjih smo si pogledali značilnosti institucionalnega okolja tranzicijskih držav s posebnim poudarkom na pravnem sistemu. Ugotovili smo, da se njegova kakovost med državami precej razlikuje. Razsevni grafikoni in izračunani koeficienti korelacije so potrdili, da obstaja močna povezava med kakovostjo pravnega sistema in bruto domačim proizvodom na prebivalca. Sedaj je čas, da s pomočjo ekonometrične analize preverimo, če kakovost pravnega sistema res pomaga pojasniti razlike v gospodarski uspešnosti tranzicijskih držav.

Ekonometrična analiza je bila izvedena na osnovi panelnih podatkov za 22 tranzicijskih držav³⁴ v obdobju 1995-2002. Podatki o kakovosti institucionalnega okolja so bili pridobljeni pri Heritage Foundation in smo jih na prejšnjih straneh že podrobno predstavili. Podatki za posamezne ekonomske kazalce pa so bili v celoti pridobljeni pri Economist Intelligence Unit. Opisne statistike za izbrane ekonomske kazalce prikazuje Tabela 11. Zaradi agregatne narave nam le-te ne povejo kaj dosti, lahko pa vidimo, da so imele proučevane države v letu 2002 v primerjavi z letom 1996 v povprečju višji BDP per capita ter višjo stopnjo rasti BDP, v povprečju se je izboljšala tudi proračunska bilanca. Poslabšanje je bilo v povprečju značilno le za stopnjo brezposelnosti.

Tabela 11: Opisne statistike za izbrane makroekonomske kazalce v letih 1996 in 2002

	povprečje		minimum		maksimum		standardni odklon	
	1996	2002	1996	2002	1996	2002	1996	2002
BDP p.c.	2367,2	3044	395,4	316	10009,4	11010	2307,9	2690,7
St. brezp.	6,3	8,4	0,7	0,3	12,62	16,22	4,3	5,8
St. rasti BDP	4,2	5,1	-10	-0,5	50	12,9	11,4	3
St. inflacije	30,4	7,4	-7,4	0,3	121,6	42,5	28,5	10,3
Proračunski deficit/suficit (%BDP)	-4,5	-2,3	-12,35	-9,9	0,3	1,7	3,6	3

Vir: Economist Intelligence Unit, 2005.

Odločiti se je bilo potrebno o tem, katero metodo panelne regresije uporabiti. Zaradi precejšnjih razlik med tranzicijskimi državami se je zdelo smiselno uporabiti t.i. *fixed effects regression model* (FEM), ki dovoljuje, da se konstanta med posameznimi državami razlikuje. Zaradi pomanjkljivih podatkov pa je ob uporabi te metode prišlo do prevelikih izgub stopinj prostosti, tako, da so bile ocene modelov na podlagi te metode relativno slabe. Najboljši

³⁴ Albanija, Armenija, Azerbajdžan, Belorusija, Bosna in Hercegovina, Bolgarija, Hrvaška, Češka, Estonija, Madžarska, Kazahstan, Kirgizistan, Latvija, Litva, Moldavija, Poljska, Romunija, Rusija, Slovaška, Slovenija, Ukrajina, Uzbekistan.

rezultati so bili dobljeni na osnovi t.i. *random effects* modela (REM)³⁵, ki ga uporablja tudi večina raziskav drugih avtorjev s tega področja. Ker pa se zavedam, da zaradi precejšnjih razlik med tranzicijskimi državami in njihovimi tranzicijskimi potmi uporaba REM ni najbolj ustrezna, sem to pomanjkljivost korigiral z vključevanjem nepravih (angl. dummy) spremenljivk za posamezne skupine držav in tako s pomočjo teh zajel specifične učinke, ki so delovali na tranzicijo v posameznih skupinah držav.

Na podlagi poglobljenega študija medsebojnih povezav med ekonomskimi in institucionalnimi spremenljivkami (glej Tabelo 12) in preučitve že omenjenih raziskav drugih avtorjev sem v statističnem programu STATA ocenil množico različno specificiranih regresijskih modelov na osnovi REM. Najboljši med njimi so predstavljeni v Tabeli 13 (na str. 48) in Tabeli 15 (na str. 50).

Tabela 12: Korelacijska matrika za izbrane spremenljivke

		Correlations									
		gdp per capita	st nezaposlenosti	leta pod socializmom	Heritage indeks (celotna ocena)	proračunski deficit v % BDP	inflacija	GDP	GFCF	GFCFPC	LAW
gdp per capita	Pearson Correlation	1	,068	-,594**	-,537**	,195*	-,171*	,137	-,014	,946**	-,586**
	Sig. (2-tailed)		,465	,000	,000	,012	,025	,071	,884	,000	,000
	N	174	116	174	157	167	173	174	117	117	157
st nezaposlenosti	Pearson Correlation	,068	1	-,036	-,006	-,158	,094	,060	,000	,018	-,062
	Sig. (2-tailed)	,465		,705	,949	,097	,319	,521	,998	,878	,532
	N	116	116	116	105	111	115	116	78	78	105
leta pod socializmom	Pearson Correlation	-,594**	-,036	1	,594**	,117	,130	,091	,330**	-,466**	,447**
	Sig. (2-tailed)	,000	,705		,000	,131	,088	,233	,000	,000	,000
	N	174	116	176	158	168	174	175	119	118	158
Heritage indeks (celotna ocena)	Pearson Correlation	-,537**	-,006	,594**	1	-,139	,127	-,026	,088	-,416**	,830**
	Sig. (2-tailed)	,000	,949	,000		,086	,112	,745	,361	,000	,000
	N	157	105	158	158	153	157	157	109	109	158
proračunski deficit v % BDP	Pearson Correlation	,195*	-,158	,117	-,139	1	-,048	,076	,100	,230*	-,157
	Sig. (2-tailed)	,012	,097	,131	,086		,536	,328	,287	,014	,053
	N	167	111	168	153	168	168	168	115	114	153
inflacija	Pearson Correlation	-,171*	,094	,130	,127	-,048	1	,005	,149	-,246**	,088
	Sig. (2-tailed)	,025	,319	,088	,112	,536		,949	,108	,008	,272
	N	173	115	174	157	168	174	174	118	117	157
GDP	Pearson Correlation	,137	,060	,091	-,026	,076	,005	1	,980**	-,070	-,145
	Sig. (2-tailed)	,071	,521	,233	,745	,328	,949		,000	,450	,070
	N	174	116	175	157	168	174	175	118	117	157
GFCF	Pearson Correlation	-,014	,000	,330**	,088	,100	,149	,980**	1	-,030	-,063
	Sig. (2-tailed)	,884	,998	,000	,361	,287	,108	,000		,746	,515
	N	117	78	119	109	115	118	118	119	118	109
GFCFPC	Pearson Correlation	,946**	,018	-,466**	-,416**	,230*	-,246**	-,070	-,030	1	-,491**
	Sig. (2-tailed)	,000	,878	,000	,000	,014	,008	,450	,746		,000
	N	117	78	118	109	114	117	117	118	118	109
LAW	Pearson Correlation	-,586**	-,062	,447**	,830**	-,157	,088	-,145	-,063	-,491**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,532	,000	,000	,053	,272	,070	,515	,000	
	N	157	105	158	158	153	157	157	109	109	158

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Legenda: gfcf – bruto investicije v osnovna sredstva (angl. gross fixed capital formation), gfcf – bruto investicije v osnovna sredstva na prebivalca, law – navadno povprečje dveh komponent Heritage indeksa ekonomske svobode (lastninske pravice in regulacija).

Vir: Lastni izračuni v SPSS, 2006.

³⁵ REM predpostavlja, da je konstanta slučajna spremenljivka s povprečno vrednostjo β_1 . Konstanta za posamezno državo je tako izražena kot $\beta_{1i} = \beta_1 + \varepsilon_i$, $i = 1, 2, \dots, N$, kjer je ε_i slučajna napaka s povprečno vrednostjo 0 in varianco σ_ε^2 . REM torej v bistvu predpostavlja, da imajo naše države skupno povprečno vrednost konstante ($= \beta_1$) in da se posamezne razlike v konstanti med državami izražajo v ε_i . Z uporabo REM se v primerjavi s FEM izognemo izgubi prevelikega števila stopinj prostosti (Gujarati, 2003, str. 647).

Ocenjene modele lahko razdelimo v dve skupini glede na to, katera spremenljivka je bila izbrana za odvisno. Uporabljeni sta bili namreč dve: BDP in BDP per capita. Razlike med državami sem skušal pojasniti s pomočjo štirih skupin spremenljivk:

- Prvo skupino predstavljajo spremenljivke, ki se navajajo kot dejavnik dolgoročne gospodarske rasti: kapital, človeški kapital ter kakovost institucionalnega okolja. Kot približek za kapital so bile vzete bruto investicije v osnovna sredstva (na prebivalca), kot približek za človeški kapital pa število vpisanih v srednješolsko izobraževanje. Kakovost institucionalnega okolja predstavlja Heritage indeks ekonomske svobode, ki smo ga na prejšnjih straneh že podrobneje predstavili³⁶. Kot približek za kakovost pravnega sistema je bila vključena tudi spremenljivka "pravo", ki predstavlja navadno povprečje dveh komponent indeksa ekonomske svobode - lastninskih pravic in regulacije.
- Drugo skupino predstavljajo spremenljivke, ki opisujejo začetne razmere v tranzicijskih državah: prisotnost vojne, število let socializma, začetna raven BDP in podobno. Večina omenjenih spremenljivk je bila v ocenjenih modelih visoko neznatna. V predstavljenih modelih sem tako obdržal le spremenljivko, ki označuje število let, ki jih je posamezna država preživela v socializmu.
- Tretjo skupino predstavljata spremenljivki, povezani s kratkoročnimi gospodarskimi cikli: proračunska bilanca in inflacija.
- Četrto skupino pa predstavljata dve nepravi (angl. dummy) spremenljivki, ki države nekdanje SZ ter J in JV Evrope ločujeta od držav centralne Evrope.

Rezultate regresijske analize na osnovi bruto domačega proizvoda (oziroma njegovega logaritma) kot odvisne spremenljivke prikazuje Tabela 13. Vidimo, da je v vseh treh regresijah vpliv bruto investicij v osnovna sredstva in vpisanosti v srednješolsko izobraževanje pozitiven in visoko značilen. Značilen je tudi negativni vpliv števila let, ki so ga posamezne države preživele v socializmu.

---

³⁶ Bralca ponovno opozarjam na dejstvo, da *nižja* vrednost indeksa in njegovih posameznih komponent označuje *višjo* kakovost institucionalnega okolja. Negativni predznak pripadajočega koeficienta v regresiji je zato ustrezen in pričakovan.

Tabela 13: Rezultati regresijske analize: *lngdp* kot odvisna spremenljivka

	Regresija 1		Regresija 2		Regresija 3	
	Koeficient	$P > z $	Koeficient	$P > z $	Koeficient	$P > z $
<i>lngfcf</i>	.763	0.000	.730	0.000	.722	0.000
<i>lnsecs</i>	.261	0.000	.276	0.000	.276	0.000
<i>ief_scor</i>			-.139	0.012	-.147	0.009
<i>pravo</i>	-.085	0.044				
<i>socyears</i>	-.023	0.001	-.021	0.006		
<i>dumfsu</i>					-.479	0.021
<i>dumsee</i>					.077	0.632
<i>_cons</i>	5.021	0.000	5.381	0.000	4.533	0.000
<i>R-sq</i>	0.969		0.965		0.965	

Legenda: *lngdp* – logaritem vrednosti bruto domačega proizvoda, *lngfcf* - logaritem vrednosti bruto investicij v osnovna sredstva (angl. gross fixed capital formation), *lnsecs* – logaritem števila vpisanih v srednješolsko izobraževanje, *ief_score* – Heritage indeks ekonomske svobode, *pravo* – navadno povprečje dveh komponent Heritage indeksa: lastninske pravice in regulacija, *socyears* –število let pod socializmom, *dumfsu* - neprava spremenljivka za bivše države SZ, *dumsee* - neprava spremenljivka za države J in JV Evrope, *_cons* – konstanta, *R-sq* – determinacijski koeficient.

Vir: Lastni izračuni (STATA), 2006.

Ustavimo se za nekoliko dlje pri vplivu pravnega sistema. Da bi proučil pomen pravnega sistema, sem v regresijo vključil spremenljivko »pravo«, ki sem jo dobil na osnovi navadne aritmetične sredine dveh komponent že poznane Heritage indeksa ekonomske svobode³⁷. Izbral sem tisti dve komponenti indeksa, ki dejansko najbolj opisujeta pravni sistem kot tak (glej Tabelo 14, na str. 49). Prva izmed njiju (lastninske pravice) ocenjuje, kako zakoni v državi varujejo lastninske pravice ter kako država te zakone uveljavlja. Poleg tega ocenjuje tudi neodvisnost sodstva, obstoj korupcije in varnost pogodb. Druga izbrana komponenta (regulacija) pa ocenjuje breme regulacije, ki ga nosijo podjetja. V državah s slabo kakovostjo regulacije, kjer se regulacije vrstijo skorajda slučajno, so podjetja negotova o tem, katera pravila upoštevati. Zaostruje se tudi problem korupcije, saj ima ta za podjetja v razmerah presežne regulacije večji pomen in je tako donosnejša. Kot smo spoznali v poglavju o ekonomski analizi prava, pa je v razmerah, ko so posamezniki oz. podjetja negotova o tem, katera dejanja bodo v prihodnosti kaznovana (razmere nepopolnega prava), varnost lastninskih pravic in pogodb omejena, kar povečuje transakcijske stroške, negativno vpliva na investicijsko dejavnost podjetij in posledično zavira gospodarski razvoj držav. Obe izbrani komponenti torej skupaj zelo dobro opisujeta kakovost pravnega sistema, zato je tvoritev spremenljivke "pravo" kot njune združitve smiselna.

³⁷ Kot že vemo, sestavlja indeks deset komponent: trgovina, davki, državna intervencija, monetarna politika, tuje investicije in kapitalski tokovi, bančništvo in finance, plače in cene, lastninske pravice, regulacija, črni trg.

Tabela 14: Spremenljivka »Pravo« in njeni komponenti za izbrane države v letu 2002

	»Pravo«*	Lastninske pravice	Regulacija
Albanija	4	4	4
Bolgarija	3,5	3	4
Češka	2,5	2	3
Madžarska	2,5	2	3
Estonija	2	2	2
Slovenija	2,5	3	2
Rusija	4	4	4

* "Pravo" = $0.5 \cdot (\text{last.pravice} + \text{regulacija})$

Vir: Index of Economic Freedom, 2006.

V Tabeli 14 vidimo, da je relativno višja kakovost prava (nižja vrednost spremenljivke "pravo") značilna za države centralne Evrope, ki so v primerjavi z ostalimi tudi relativno bolj razvite. To nas ponovno opominja na močno povezavo med kakovostjo pravnega sistema in gospodarsko uspešnostjo držav, o kateri smo že veliko povedali. Sedaj je čas, da končno odgovorimo na vprašanje, ki se nam že vseskozi zastavlja - ali kakovost pravnega sistema uspešno pojasnjuje razlike v gospodarski uspešnosti tranzicijskih držav. Odgovor ekonometrične analize je pritrdilen. V prvi regresiji (glej Tabelo 13, na str. 48) vidimo, da ima spremenljivka "pravo", značilen vpliv na proizvod. Regresijska analiza torej potrjuje pomen prava, kar je bilo pričakovano, saj smo ugotovili, da v razmerah kakovostnega pravnega sistema, ko so lastninske pravice in pogodbeno določila varne, podjetja več investirajo in lažje pridobivajo zunanja finančna sredstva, transakcijski stroški so nižji, odvrčanje od škodljivih dejanj je učinkovitejše in nasploh je negotovost v gospodarstvu nižja.

Rezultati ekonometrične analize bi bili lahko še boljši, če ne bi obstajal manjši problem s spremenljivko »pravo«. Njene vrednosti namreč niso zvezne (glej npr. Sliko 15, na str. 41), zato bomo v nadaljevanju kot približek za kakovost pravnega sistema raje vzeli celoten Heritage indeks ekonomske svobode³⁸, ki pa je zvezen in zato daje boljše rezultate. Povezava med obema spremenljivkama je močna (korelacijski koeficient znaša 0.8302), poleg tega pa tudi vsebinsko utemeljena. Celotni indeks ekonomske svobode lahko namreč obravnavamo kot oceno varnosti lastninskih pravic v širšem smislu, saj lahko državne politike posegajo v lastninske pravice posameznikov prek regulacij, inflacije in državnega lastništva redkih virov. V mnogih državah težke regulacije pri registraciji privatne lastnine silijo podjetja k delovanju zunaj zakonov, to je na črnem trgu. Regulacija trga dela v obliki minimalne mezde omejuje pravico posameznikov prodati svojo lastnino (delovne storitve) delodajalcu po dogovorjeni ceni. Tudi inflacijo in davke lahko vidimo z vidika lastninskih pravic. Države

³⁸ V regresije sem skušal vključiti tudi posamezne komponente Heritage indeksa. Pri tem se je pojavil problem multikolinearnosti, saj so komponente med seboj močno povezane. Problem multikolinearnosti sem skušal odpraviti s pomočjo metode glavnih komponent, ki je predlagala tri glavne komponente, vendar pa so le-te v primerjavi s celotnim indeksom dale v regresijah mnogo slabše rezultate, zato modeli na njihovi osnovi v besedilu ne bodo prikazani.

lahko s kontinuiranim procesom inflacije neopazno zasežejo pomemben del bogastva svojih državljanov. Nepričakovana inflacija tako predstavlja neprostovoljno redistribucijo bogastva. Lastniki denarnih sredstev in pogodb utrpijo izgubo kupne moči brez ustrezne kompenzacije, na drugi strani pa dolžniki pridobijo pravico do večje potrošnje, ker dolg odplačujejo z denarjem, ki ima manjšo kupno moč. Inflacija na ta način slabi lastninske pravice in usmerja vire k manj učinkoviti uporabi. Podobno tudi davki predstavljajo prisilno prerazdelitev bogastva od posameznikov k državi (Hoskins, Eiras, 2002).

V Tabeli 13 (na str. 48) vidimo, da je spremenljivka, ki predstavlja indeks ekonomske svobode, visoko značilna. Višja kakovost institucionalnega okolja oz. pravnega sistema v širšem smislu je imela torej v obravnavanem obdobju značilen pozitiven vpliv na gospodarsko uspešnost proučevanih tranzicijskih držav. V regresiji 3 sta bili dodatno vključeni še obe nepravni spremenljivki, od katerih pa je značilna le tista, ki predstavlja države bivše SZ.

Tudi modeli z BDP per capita kot odvisno spremenljivko (glej Tabelo 15) so dali podobne rezultate. Bruto investicije v osnovna sredstva na prebivalca ter indeks ekonomske svobode sta v vseh regresijah značilna in imata pričakovan predznak. V regresijo 2 sta bili vključeni tudi inflacija in proračunska bilanca, katerih koeficienta sta oba značilna in imata negativen predznak. Vlogo inflacije lahko razložimo kot negativni vpliv makroekonomske nestabilnosti na proizvod per capita. Negativni vpliv presežka proračuna na proizvod per capita pa lahko delno pojasnimo z dejstvom, da so mnoge države prenehale subvencionirati podjetja, kar je veliko podjetij potisnilo v propad. V regresiji 3 pa vidimo, da je tudi tokrat izmed obeh nepravni spremenljivk značilna le tista, ki predstavlja države nekdanje SZ.

Tabela 15: Rezultati regresijske analize: *lngdppc* kot odvisna spremenljivka

	Regresija 1		Regresija 2		Regresija 3	
	Koeficient	$P > z $	Koeficient	$P > z $	Koeficient	$P > z $
<i>lngfcfpc</i>	.480	0,000	.516	0.000	.463	0.000
<i>ief_scor</i>	-.163	0,002	-.106	0.050	-.151	0.005
<i>socyears</i>	-.029	0,000	-.028	0.000		
<i>psbr</i>			-.012	0.032		
<i>dcpi</i>			-.001	0.007		
<i>dumfsu</i>					-.810	0.000
<i>dumsee</i>					-.225	0.280
<i>_cons</i>	6.715	0,000	6.224	0.000	5.562	0.000
<i>R-sq</i>	0.862		0.862		0.859	

Legenda: *lngdppc* – logaritem vrednosti bruto domačega proizvoda na prebivalca, *lngfcfpc*-logaritem vrednosti bruto investicij v osnovna sredstva na prebivalca (angl. gross fixed capital formation per capita), *lnsecs* – logaritem števila vpisanih v srednješolsko izobraževanje, *ief_score* – Heritage indeks ekonomske svobode, *socyears* –število let pod socializmom, *psbr*- proračunski deficit/suficit, *dcpi* – inflacija, *dumfsu*-neprava spremenljivka za bivše države SZ, *dumsee*-neprava spremenljivka za države J in JV Evrope, *_cons* – konstanta, *R-sq* – determinacijski koeficient.

Vir: Lastni izračuni (STATA), 2006.

Problem pri empiričnem testiranju pomena pravnega sistema za gospodarsko uspešnost je ta, da v bistvu nimamo natančno opredeljene teoretične podlage za vključitev spremenljivk, ki izražajo kakovost pravnega sistema. Rezultati so precej odvisni od vključenih spremenljivk, s čimer je povezan tudi problem možne napačne specifikacije modelov. Prav zaradi teh problemov je bilo ocenjenih več različnih modelov. Videli smo, da je indeks ekonomske svobode v vseh modelih značilen. Vpliv kakovosti pravnega sistema na gospodarsko uspešnost je torej robusten. S tem pa je dosežen tudi cilj naloge. Teoretično in empirično smo pokazali, da je pravni sistem pomemben faktor gospodarske uspešnosti tranzicijskih držav.

5 Sklep

»Verjamem v materializem. Verjamem v vse, kar zdravi materializem prinaša: dobro kuhinjo, suhe hiše, suhe noge, kanalizacijo, odvodne cevi, vročo vodo, kopalnice, električne žarnice, avtomobile, dobre ceste, razsvetljene ulice, dolge počitnice proč od mestnega vrveža, nove ideje, hitre konje, živahne pogovore, gledališča, opere, orkestre, ansamble – verjamem v vse od tega za vsakogar. Človek, ki umre, ne da bi poznal te stvari, utegne biti prefinjen kot svetnik in »bogat« kot pesnik, pa vendar kljub temu (ne zaradi tega) prikrajšan.«

Francis Hackett

V ekonomiji bi težko našli področje, ki bi bilo deležno večje pozornosti kot gospodarska rast, pa kljub temu ogromno ljudi še vedno živi na robu pomanjkanja. Države, ki so v upanju na večjo blaginjo krenile na utopično pot socializma, so na koncu pogosto končale še v večji bedi. Večina izmed njih je spoznala svojo zmoto in se preusmerila k zgledom razvitih zahodnih držav. Ker so te t.i. države v tranziciji svojo rast začele praktično iz nič, predstavljajo na področju gospodarske rasti nekakšen naraven eksperiment. V procesu dohitevanja razvitih gospodarstev pa vse tranzicijske države niso enako uspešne in pred ekonomisti se nahaja velik izziv pojasniti razloge, ki so za te razlike odgovorni. Neoklasična teorija rasti skuša razlike med državami pojasniti zlasti na osnovi akumulacije kapitala in tehničnega napredka. Toda značilnosti tranzicijskih gospodarstev so daleč proč od predpostavk neoklasičnega modela rasti, saj se države soočajo z velikimi informacijskimi asimetrijami, fragmentirani trgi, slabim pravnim sistemom, korupcijo, nerazvitimi finančnimi sistemi in podobno. North (1991) je opozoril na pomen institucij pri pojasnjevanju razlik v gospodarski uspešnosti držav. Te lahko namreč na dolgi rok ustvarjajo razmere, ki ne vodijo h gospodarski rasti, saj institucije niso nujno oblikovane z namenom, da bi bile družbeno učinkovite. Formalna pravila so namreč pogosto oblikovana tako, da služijo interesom tistih, ki imajo pogajalsko moč za oblikovanje novih pravil.

Izmed sestavnih delov institucionalnega okolja se je za še posebej pomembnega izkazal pravni sistem, katerega teoretični temelji se razvijajo znotraj obetavnega področja ekonomske analize prava. Temelje analize je postavil Becker (1968), ki se je lotil iskanja optimalnega zakona, ki bi ljudi vnaprej odvrčal od neželenih dejanj prek primerno visoke kazni. Kot smo videli, sta Polinsky in Shavell (1998) pokazala, da takšen zakon res obstaja. Xu in Pistor (2002) pa sta opozorila, da to velja le za razmere popolnega prava. Ko je namreč v praksi pravo nepopolno in ne obstajajo popolne informacije, stopnja zastražitve ne bo zadostna in bo prišlo do pomena regulacije kot alternative pasivnemu sistemu sodišč. Ugotovili smo tudi, da ima lahko nizka kakovost pravnega sistema zelo negativne posledice za delovanje gospodarstva. Slaba pravna zaščita investorjev namreč vodi h koncentraciji lastništva zaradi katerega imajo lahko podjetja težave pri pridobivanju zunanjega lastniškega financiranja. Prav tako šibke lastninske pravice odvrčajo podjetja od ponovnega investiranja njihovih dobičkov.

Na osnovi podrobnega pregleda institucionalnih značilnosti tranzicijskih držav smo ugotovili, da so se v procesu tranzicije najbolj izkazale države centralne Evrope: Estonija, Slovenija, Poljska, Češka, Slovaška in Madžarska. Te države imajo izmed vseh tranzicijskih držav najbolj kakovosten pravni sistem, vendar pa so kljub temu potrebne še precejšnje izboljšave, saj podjetja še vedno niso popolnoma prepričana v varnost svojih lastninskih pravic, kronični problem pa ostaja tudi počasnost sodnih procesov. Precej slabšo kakovost pravnega sistema imajo države jugovzhodne Evrope in države nekdanje Sovjetske zveze. Te države čaka še pomembna naloga izboljševanja varnosti lastninskih pravic in nepristranskosti sodišč.

Ekonometrična analiza, s katero smo kvantitativno ovrednotili povezavo med kvaliteto pravnega sistema in gospodarsko uspešnostjo tranzicijskih držav, je potrdila naša pričakovanja. Vpliv kakovosti pravnega sistema na gospodarsko uspešnost se je izkazal za robustnega. Naša teoretična in empirična spoznanja tako služijo kot opozorilo tranzicijskim državam, da bi morala biti kakovost pravnega sistema, in s tem v zvezi še zlasti varnost lastninskih pravic, ena izmed njihovih prioritarnih nalog.

Kakšno lekcijo lahko na osnovi naših ugotovitev damo Sloveniji? Videli smo, da je Slovenija na mnogih področjih ekonomske svobode bliže jugovzhodnim in vzhodnim državam, kot sta Bolgarija in Albanija, kot pa državam centralne Evrope, kot so Estonija, Madžarska in Češka. Glavni razlog so visoke mejne davčne stopnje in še vedno precej velika vloga državnih podjetij. Relativno dobro se Slovenija odreže pri dostopu podjetij do finančnih virov in korupciji, kjer se od vseh obravnavanih držav odreže praktično najbolje. Pri varnostni lastninskih pravic in pogodb so še potrebne izboljšave. Čeprav so po mnenju podjetij le-te v splošnem varne, pa Slovenija še vedno zaostaja za posameznimi državami centralne Evrope, kot sta Madžarska in Estonija. Kronični problem, o katerem veliko slišimo tudi v vsakdanjosti, so počasni sodni procesi, ki podjetjem povzročajo precejšnje stroške in negotovost. Pojavlja se tudi pomen izboljšanja kakovosti tržne regulacije, o problemih katere na primer opozarjajo tudi nedavni zapleti okrog Mobitela in Vege. Izboljšave so potrebne tudi

na področju skladnosti zakonodaje o vodenju in obvladovanju družb (angl. corporate governance) z mednarodnimi standardi, kjer se glavni problemi nanašajo na premajhno transparentnost in pomanjkljivosti pri razkritju informacij. Ob omenjenih problemih poslovnega okolja ugotovljene povezave med kakovostjo pravnega sistema in gospodarsko uspešnostjo nikakor ne bi smeli prezreti. Rešitve so sicer videti preproste, toda kaj, ko »v ravnotežju ne bodo izbrane institucije, ki maksimirajo celotno torto, pač pa tiste, ki maksimirajo kos torte, ki ga dobijo vplivne skupine« (Acemoglu, Johnson Robinson, 2004, str. 36) in »se neformalne norme, ki dajejo formalnim institucijam legitimnost, ne spremenijo čez noč« (North, 1993, str. 7).

Literatura

1. Acemoglu Daron, Johnson Simon, Robinson James: Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth. NBER Working Paper Series. Cambridge, MA : NBER, 2004. 92 str.
2. Acemoglu Daron, Johnson Simon: Unbundling Institutions. NBER Working Paper Series. Cambridge, MA : NBER, 2003. 33 str.
3. Agenor Pierre R., Montiel Peter: Development Macroeconomics. 2nd Edition. Princeton : Princeton University Press, 1999. 871 str.
4. Ali Abdiweli M.: Institutional Differences as Sources of Growth Differences. Atlantic Economic Journal, Richmond, 31(2003), 4, str. 348-362.
5. Barro Robert J.: Rule of Law, Democracy, and Economic Performance. The Index of Economic Freedom. Washington DC : The Heritage Foundation, 2000, str. 31-76.
6. Barro Robert J.: Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. NBER Working Paper Series. Cambridge, MA : NBER, 1996. 118 str.
7. Barro Robert J., Sala-i-Martin X.: Economic Growth. New York: McGraw-Hill, 1995. 539 str.
8. Becker Gary S.: Crime and Punishment: An Economic Approach. The Journal of Political Economy, Chicago, 76(1968), 2, str. 169-217.
9. Berg et al.: The Evolution of Output in Transition Economies: Explaining the Differences. IMF Working Paper Series, WP/99/73. Washington : IMF, 1999. 81 str.
10. Bigsten Arne, Levin Jorgen: Growth, Income Distribution, and Poverty: A Review. Working Papers in Economics. Göteborg: Göteborg University, 2000. 36 str.
11. Blanchard Olivier, Kremer Michael: Disorganization. The Quarterly Journal of Economics, New York, 112(1997), 4, str. 1091-1126.
12. Brunetti A., Kisunko G., Weder B.: Credibility of Rules and Economic Growth: Evidence from a Worldwide Survey of the Private Sector. Policy Research Working Paper Series 1760. Washington : The World Bank, 1997. 53 str.

13. Brunetti A., Kisunko G., Weder B.: Institutions in Transition: Reliability of Rules and Economic Performance in Former Socialist Countries. World Bank Policy Research Working Paper No. 1809. Washington : The World Bank, 1997a. 46 str.
14. D'Agata Antonio, Freni Giuseppe: The Structure of Growth Models: A Comparative Survey. Istituto di Studi Economici.
[URL: <http://growthconf.ec.unipi.it/papers/Dagata Freni.pdf>], 14.11.2001.
15. Dawson J. W.: Causality in the Freedom – Growth Relationship. European Journal of Political Economy, Amsterdam, 19(2003), 3, str. 479-495.
16. Grigorian David A., Martinez Albert: Industrial Growth and the Quality of Institutions. What do (Transition) Economies Have to Gain from the Rule of Law? World Bank Policy Research Working Paper No. 2475. Washington : The World Bank, 2000. 19 str.
17. Gujarati D.: Basic Econometrics. 4th Edition. New York : McGraw-Hill, 1996. 849 str.
18. Gwartney J. D., Lawson R., Gartzke E.: Economic Freedom of the World: 2005 Annual Report. Vancouver : Fraser Institute, 2005. 188 str.
19. Havrylyshyn Oleh, Van Rooden Ron: Institutions Matter in Transition, but so do Policies. IMF Working Paper Series No. 70. Washington : IMF, 2000. 43 str.
20. Havrylyshyn Oleh, Izvorski Ivailo, Van Rooden Ron: Recovery and Growth in Transition Economies 1990-97-A Stylized Regression Analysis. IMF Working Paper, WP/98/141. Washington : IMF, 1998. 37 str.
21. Hayek F. A.: Usodna domišljavost: napake socializma. Ljubljana : Krt, 1992. 173 str.
22. Hoskins Lee, Eiras Ana I.: Property Rights. The Key to Economic Growth. The Index of Economic Freedom. Washington DC : The Heritage Foundation, 2002, str. 37-48.
23. Johnson S.; McMillan J.; Woodruff C.: Property Rights and Finance. Stanford Law School Olin Working Paper No. 231. Stanford : Stanford Law School, 2002. 64 str.
24. La Porta Rafael et al.: Legal Determinants of External Finance. Journal of Finance, New York, 52(1997), 3, str. 1131-1150.
25. La Porta Rafael et al.: Law and Finance. Journal of Political Economy, Chicago, 106(1998), 6, str. 1113-1155.

26. La Porta Rafael, Lopez-de-Silanes F., Shleifer A.: Corporate Ownership Around the World. *Journal of Finance*, New York, 54(1999), 2, str. 471-517.
27. Levine Ross, Zervos Sara: Stock Markets, Banks, and Economic Growth. *American Economic Review*, Menasha, 88(1998), 3, str. 537-558.
28. Mankiw Gregory N., Romer David, Weil David.: A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, New York, 107(1992), 2, str. 407-437.
29. Moers Luc: How Important are Institutions for Growth in Transition Countries? *Tinbergen Institute Discussion Papers*, 99-004/2. Amsterdam : Tinbergen Institute, 1999. 42 str.
30. North Douglas C.: Institutional Change: A Framework of Analysis.
[URL: <http://econwpa.wustl.edu:80/eps/eh/papers/9412/9412001.pdf>], 14.12.1994.
31. North Douglas C.: The New Institutional Economics And Development.
[URL: <http://econwpa.wustl.edu/eps/eh/papers/9309/9309002.pdf>], 1993.
32. North Douglas C.: Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, Nashville, 5(1991), 1, str. 97-112.
33. Pelikan Pavel: Bringing Institutions into Evolutionary Economics: Another View with Links to Changes in Physical and Social Technologies.
[URL: http://www.ratioinstitutet.nu/pdf/wp/pp_inst_evol.pdf], 15. 5. 2003.
34. Pistor Katharina, Xu Chenggang: Incomplete Law. A Conceptual and Analytical Framework and its Application to the Evolution of Financial Market Regulation. *Journal of International Law and Politics*, New York, 35(2003), 4, str. 931-1013.
35. Polinsky Mitchell A., Shavell Steven: The Economic Theory of Public Enforcement of Law. *Journal of Economic Literature*, Nashville, 38(2000), 1, str. 45-77.
36. Rajan R.; Zingales L.: Financial Dependence and Growth. *American Economic Review*, Menasha, 88(1998), 3, str. 559-586.
37. Rodrik Dani: Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them. NBER Working Paper Series No. 7540. Cambridge, MA : National Bureau of Economic Research, 2000. 48 str.
38. Shavell Steven: *Economic Analysis of Law*. New York : Foundation Press, 2004. 121 str.

39. Solow, Robert: A Contribution to the Theory of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics, New York, 70(1956), 1, str. 65-94.
40. Todaro Michael P. : Economic Development. 7th Edition. Reading (Mass.) : Addison Wesley, 2000. 783 str.
41. Xu Chenggang: Reform of Economic Systems. Lecture notes. London: London School of Economics, 2003.
42. Xu Chenggang, Pistor Katharina: Law Enforcement under Incomplete Law: Theory and Evidence from Financial Market Regulation. Columbia Law and Economic Working Paper No. 222. New York : Columbia University School of Law, 2002. 45 str.

Viri

1. Economist Intelligence Unit. [URL: <http://www.eiu.com>], 2005.
2. The Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS). The World Bank. [URL: <http://info.worldbank.org/governance/beeps/>], 2000.
3. Fraser Institute. [URL: <http://www.freetheworld.com/2005/2005Dataset.xls>], 2005.
4. Index of Economic Freedom. The Heritage Foundation. [URL: <http://www.heritage.org>], 2006.
5. Transition Report 2005. London : European Bank for Reconstruction and Development, 2005. 208 str.